

Ranehill, Eva

Social snedrekrytering till högre studier

En litteraturöversikt

Abstract

This paper provides an overview of selected literature on the impact of social background on educational opportunity in Sweden. Both a sociological and an economic perspective are applied. It is found that the social stratification in Sweden has decreased compared to other comparable countries and that this probably is due to increased equality outside of the educational sector and increased economic safety. However the pattern of social stratification in higher education, though weaker, persists with few changes. It is also found that the return to education increases with social class and the economic incentives to study at university level are, on the whole, lower for lower classes

Inledning

Ett problem som uppmärksammats allt mer inom den akademiska litteraturen är den sociala reproduktionen. Studier av social mobilitet visar klart att olika socialgrupper inte har samma möjligheter till utbildning och karriär, vare sig i Sverige eller i andra jämförbara länder. Argumenten för att motverka detta fenomen har varit många. Dels har den sociala reproduktionen ur ett effektivitetsperspektiv hävdats innebära en samhällsekonomisk förlust men även rättviseargument har framförts. Stora skillnader mellan samhällsklasser har inte heller ansetts önskvärda för samhällets funktion och sämja mellan olika grupper. Slutligen har också ett demokratiskt argument förts fram. De som leder landet bör vara en för samhället representativ grupp och inte bara härstamma från vissa sociala skikt.¹

Den viktigaste bestämmande faktorn för vilken socialgrupp en individ kommer att tillhöra som vuxen är individens utbildningsnivå. Därför är den sociala snedrekryteringen till högre utbildning en central faktor för att förklara mönstret för social rörlighet. I och med att allt mer utförliga och även internationellt jämförbara databaser finns tillgängliga har litteraturen som behandlar den sociala snedrekryterings storlek och orsaker växt. Denna uppsats syftar till att ge en översikt av främst den empiriska litteratur som skrivits under det senaste årtiondet inom området inom sociologi, och till viss del, nationalekonomi.

Uppsatsens struktur

Uppsatsen börjar med att kort diskutera den sociala rörligheten i Sverige ur ett internationellt perspektiv. Först tittar jag på inkomstmobilitet, sedan på den sociala snedrekryteringen till högre studier. Därefter följer en genomgång av litteraturen som behandlar betydelsen av den sociala snedrekryteringen i Sverige. Denna följs av en genomgång av mekanismerna bakom den snedrekrytering som finns och deras relativa betydelse. Detta görs till största delen från ett sociologiskt perspektiv där skillnader i utbildningsval till stor del antas bero på individers olika bakgrund. Därefter behandlas ett par teorier som knyter ihop den sociologiska och den ekonomiska litteraturen innan den sociala snedrekryteringen behandlas ur ett nationalekonomiskt perspektiv. Inom den ekonomiska litteraturen ligger tyngdpunkten på variabler som risk och avkastning. Här har jag fokuserat på litteratur som diskuterar huruvida individer, på grund av skilda bakgrunder, upplever dessa faktorer olika.

Utöver de faktorer som tas upp här är även kön en viktig bestämmande faktor för den sociala snedrekryteringen. Detta kommer dock inte att behandlas här.

Inkomstmobilitet i Sverige jämfört med andra länder

Inom litteraturen som behandlar inkomstmobilitet mellan generationer har det mesta som skrivits berört enskilda länder och då främst USA. Detta gör det svårt att jämföra olika länder eftersom både datamaterial och metod har skiljt sig åt mellan respektive undersökning. Det finns dock på senare tid en del direkta jämförelser mellan

¹ Se Erikson och Jonsson (1993 eller 1996).

olika OECD-länder.² Ett genomgående resultat i den här litteraturen, oavsett metod och datamaterial, är att Sverige i ett internationellt perspektiv har ganska hög mobilitet.³

Två tidiga, inflytelserika studier på datamaterial från USA är Solon (1992) och Zimmerman (1992). Ett av deras bidrag var att de, till skillnad från tidigare studier, använde ett medelvärde för ett antal årsinkomster som mått för faderns inkomst istället för årsdata. Detta bidrog till en bättre skattning av livstidsinkomsten och visade på korrelationer runt 0,4 -0,5 istället för tidigare, betydligt lägre resultat.⁴ Andra tidiga studier är Altonji och Dunn (1991) och Peters (1992). Sammantaget presenterar de skattningar på korrelationen mellan faders och söners inkomster i USA mellan 0,35 och 0,5. Buron (1994) använder en ännu längre tidsperiod som bas för inkomstmåttet för både fäder och söner men resultatet avviker inte i stort från tidigare studier.⁵ I en studie av Blanden m.fl. (2001) skattas motsvarande siffror för Storbritannien. Författarna finner att inkomst korrelationen stigit mellan 1958 års kohort och 1970 års kohort. Korrelationen verkar dock fortfarande vara lägre än i USA och ligger på 0,250 för män och 0,231 för kvinnor.⁶ Motsvarande data för Tyskland verkar också ligga under nivån i USA men resultaten är blandade.⁷

Ytterligare studier är Reville (1995) som visar att korrelationen stiger med åldern för vilken sönerns inkomst mäts och Eide och Showalter (1999) som visar att söners inkomstelasticitet med avseende på faderns inkomst varierar över sönerns inkomstfördelning.⁸ En studie som presenteras i Björklund och Jäntti är Aughinbaugh (1996) som istället för att mäta korrelationen för inkomsten mellan generationer mäter för konsumtionen. Det resulterar i korrelationer så höga som 0,7.

En av de första komparativa studierna är Björklund och Jänttis (1997) jämförelse mellan USA och Sverige.⁹ De finner inkomstkorrelationer på 0,19 och 0,31 mellan fäder och söner i Sverige respektive USA. Författarna kan dock inte förkasta hypotesen att korrelationen är densamma i de båda länderna på konventionell signifikansnivå. Resultatet stöds emellertid av en annan studie på svenska data gjord av Gustafsson (1994). Där skattas elasticiteten mellan olika generationers inkomster till 0,14. Denna siffra utgår endast från årsdata gällande faderns inkomst vilket leder till en undervärdering av det egentliga sambandet men även efter en korrektion för detta torde resultatet vara lägre än i USA. I en senare studie jämförs inkomstkorrelationen mellan bröder i de nordiska länderna och USA.¹⁰ Resultatet är i linje med tidigare studier. Författarna finner korrelationer över 0,40 i USA medan motsvarande siffra i de nordiska länderna ligger i intervallet 0,15-0,28.¹¹ Skillnaden i korrelationerna mellan USA och de nordiska länderna är i den här studien statistiskt signifikant. Sammantaget tyder de studier som gjorts på att Sverige och de nordiska länderna verkligen har en högre inkomstmobilitet än USA.

² Den vanligaste metoden inom denna litteratur är att estimerar loglinjära regressioner med barnens ekonomiska ställning beroende av föräldrarnas av typen $\ln Y_i^{CHILD} = \alpha + \beta \ln Y_i^{PARENT} + \varepsilon_i$ vilket är vad jag kommer att fokusera på här. Ett annat sätt är att använda transitionsmatriser mellan generationer.

³ Se Björklund och Jäntti (2000) för en mycket bra sammanfattning av denna litteratur. Även Solon (1999) gör en sammanfattning av den empiriska litteraturen.

⁴ Se exempelvis Becker and Tomes (1986).

⁵ Refererad i Björklund och Jäntti (2000).

⁶ Mot denna slutsats talar dock de studier som refereras i Solon (1999) vilka anger värden i paritet med USA.

⁷ Se Björklund och Jäntti (2000) för en kort sammanfattning.

⁸ Även dessa studier refereras i Björklund och Jäntti (2000).

⁹ Se också Erikson och Goldthorpe (1992 kap. 8) för en tidig jämförelse. Författarna använder inte bara traditionella mått för inkomstmobilitet utan tittar också på flöden mellan olika sociala klasser.

¹⁰ Se Björklund m.fl. (2000).

¹¹ Tidigare studier från 1991 av bl.a. Solon m.fl och Altonji och Dunn estimerar korrelationer gällande bröder i USA som ligger mellan en tredjedel och en halv. Dessa studier refereras i Björklund m.fl. (2000).

Social snedrekrytering i Sverige ur ett internationellt perspektiv

Sverige nämns ofta som ett föregångsland då det gäller jämlikhet och så även när det gäller social snedrekrytering till högre studier. Att den sociala snedrekryteringen i Sverige minskat mellan 1930 och 1970 till skillnad från de flesta andra industrialiserade länder stöds också av den forskning som är gjord.¹² I Erikson och Jonsson (1996) gör Walter Müller en analys av olika klassers utbildningsnivå i ett antal europeiska länder. Hans slutsats är att mönstret för den sociala snedrekryteringen bland kohorter födda mellan ungefär år 1910 och år 1945 är häpnadsväckande lika i de olika länderna.¹³ Sverige har dock, relativt de andra länderna, avancerat från en relativt kraftig snedrekrytering till högre utbildning för de tidigaste kohorterna i studien till en betydligt lägre sådan för de senare. Både barn från de mest och minst gynnade grupperna verkar ha bra förutsättningar i Sverige internationellt sett medan barn till företagare och lantbrukare har en mindre gynnsam situation.¹⁴ Ytterligare en studie som presenteras i samma volym som de nämnda undersökningarna bekräftar denna trend. Jonsson m.fl. jämför Sverige, England och Tyskland mellan 1900 och 1950 och får resultatet att den sociala snedrekryteringen minskat i både Sverige och Tyskland men att minskningen skett från en lägre nivå i Sverige. Storbritannien bedöms ligga mellan de båda andra länderna. Det är dock möjligt att förändringar skett på senare tid. Till exempel har andelen som läser vidare kraftigt ökat i Storbritannien de senaste åren.

I en annan analys jämför Jonsson (1994) den sociala reproduktionen mellan Sverige å ena sidan och England, Tyskland och Frankrike å andra.¹⁵ Studien delar upp den sociala reproduktionen i tre steg: Sambandet mellan social bakgrund och utbildning, mellan utbildning och destinationsklass och ett direkt samband mellan social bakgrund och destinationsklass som är rensat för utbildning.¹⁶ Författaren finner inga större skillnader vare sig för sambandet mellan social snedrekrytering till utbildning eller sambandet mellan utbildning och klassposition.¹⁷ Däremot finner han en något mindre direkt effekt mellan ursprung och destinationsklass för individer med samma utbildning i Sverige än i de andra länderna. Den sociala snedrekryteringen undersöks också av Jonsson och Mills (1993) som jämför Sverige och England under 1900-talet. De finner att mönstret för snedrekryteringen är mycket likt och därtill minskande i de båda länderna. Däremot finner författarna ingen förklaring till varför och kan inte heller knyta sina resultat till någon specifik förklaringsvariabel. Tvärtom finner de resultatet förvånande då länderna i övrigt visar på ganska stora skillnader då det gäller de olika klassernas situation.

Jämfört med USA har Sverige också successivt minskat den sociala snedrekryteringen. Hout och Dohan (1996) drar slutsatsen att båda länderna minskat den sociala snedrekryteringen men på olika sätt.¹⁸ Trenden i Sverige är skarp och har kommit till stånd genom ökad inkomstjämnning och reformer vilket inverkat direkt på de sociala barriärerna. I USA har däremot utbildningssystemet expanderat så att väldigt få sällas ut på ett tidigt stadium vilket medfört att den sociala snedrekryteringen minskat utan att klassbarriärerna i sig förändrats. I Sverige har trenden gått från en högre till en lägre skillnad i möjligheter för olika klasser under tiden som studeras. Skillnaden mellan länderna för de senast analyserade kohorterna är dock inte signifikant.

¹² Se Erikson i Erikson och Jonsson (1996).

¹³ Se Müller i Erikson och Jonsson (1996). Jämför också Müller och Karle (1993) som kommer fram till att av de klasseffekter de finner beror endast 6 % av variationen på skillnader mellan länder.

¹⁴ Detta resultat redovisas också i Müller och Karle (2000) och stöds av Erikson och Jonsson (1993).

¹⁵ Datamaterialet är insamlat på 70-talet. Mer anger i princip inte författaren.

¹⁶ För ytterligare studier rörande transitionen mellan skola och arbete i Europa se Shavit och Müller (1998).

¹⁷ Mönstret ser ut som tidigare redovisat.

¹⁸ Se även Erikson och Jonsson (1993) för ett liknande resonemang.

I Shavit och Blossfeld (1993) presenteras undersökningar över den sociala snedrekryteringen till högre utbildning i tretton länder. Sammanfattningsvis konstaterar författarna att i endast två länder, Sverige och Nederländerna, finns det en klar trend att betydelsen av social bakgrund minskar. Resultaten för de andra länderna är blandade men överlag tyder siffrorna på en ganska stor stabilitet. Det innebär att en expansion av utbildningssystemet, som skett i de flesta länder, inte lett till den minskade snedrekrytering som förväntats. Varken i Sverige eller i Nederländerna lyckas författarna knyta den observerade minskningen till de reformer som gjorts.¹⁹ Istället verkar det vara konsensus att den utveckling som skett är ett resultat av minskade skillnader i samhället i övrigt som är specifika för respektive land. Som exempel på detta nämns för Sverige minskade inkomstskillnader och ökad ekonomisk säkerhet som de viktigaste.²⁰

Hur betydelsefull är den sociala snedrekryteringen i Sverige?

Även om forskningen tyder på att Sverige uppvisar en relativt låg social snedrekrytering finns det fortfarande en betydande effekt av den sociala bakgrunden på utbildningsvalen. De reformer av det svenska skolsystemet som genomförts har systematiskt syftat till att minska snedrekryteringen till högre utbildning men har inte lyckats få bort dessa effekter totalt.²¹ Barn från högre samhällsklasser tenderar att prestera bättre och i större uträkning gå vidare till högre och teoretiska utbildningar än barn från andra grupper. Detta mönster gäller för alla nivåer i utbildningssystemet, även vuxenutbildning och personalutbildning.²² Här kommer dock endast grundutbildningen och då främst rekryteringen till gymnasium och högskola att behandlas. Till stor del kommer avsnittet att följa den struktur som återfinns i Erikson och Jonsson (1993) vilket är den mest omfattande studien jag hittat som gjorts på svenska förhållanden.

För att kunna jämföra data över tid och område behövs en gemensam klassifikation på vad som utgör en viss klass. Det klasschema som oftast används i litteraturen, EGP-klassificeringen,²³ delar in befolkningen i sju klasser enligt följande:

1. Högre tjänstemän och egna företagare med "akademikeryrken"
2. Tjänstemän på mellannivå.
3. Lägre tjänstemän.
4. Övriga egna företagare.
5. Jordbrukare och andra företagare i primär sektor.
6. Kvalificerade arbetare.
7. Okvalificerade arbetare.

Annars används oftast en klassificering bestående av tre eller fyra olika socialgrupper, oftast utan någon definition av den exakta klassificeringen. I de fall en specifikation behövs och finns kommer den att refereras.

Sverige under 1900-talet - en kort historik.

Även om den sociala snedrekryteringen till högre utbildning fortfarande är betydande har den minskat en hel del under de senaste 100 åren. Erikson och Jonsson

¹⁹ Med undantag för den svenska grundskolereformen som anses vara ett exempel på en reform som minskat snedrekryteringen. Se exempelvis Erikson och Jonsson (1993).

²⁰ Se också Erikson i Erikson och Jonsson (1996) som antar samma ståndpunkt.

²¹ Erikson och Jonsson (1996).

²² SOU 1996:90.

²³ Tabellen återfinns i Erikson och Jonsson (1993). För en utförligare beskrivning se Erikson och Goldthorpe (1992, Kap. 1).

(1993) gör en bra översikt av den svenska snedrekryteringen under 1900-talet. Den första för riket samlade bilden över rekryteringen till högre utbildning som de refererar till presenteras i läroverksstatistiken i slutet på 1800-talet. Den visar att även om den sociala snedrekryteringen var kraftig så var inte högre studier någonting som var reserverat för överklassen. Siffrorna varierar något från år till år men i statistiken från 1897 anges andelen studerande vid allmänna läroverk i Sverige vars fäder var arbetare vara 8,8 %. Nästan en tredjedel kom från en småföretagarbakgrund och om man lägger ihop dessa med arbetare och lantbrukare kan man konstatera att runt hälften av de studerande i normalfallet inte haft föräldrar med teoretisk utbildning utöver folkskola. Dock säger denna statistik inget om de sociala klassernas andel av befolkningen varför en uppskattning av den sociala snedrekryteringen blir mycket osäker.

1910 genomfördes en folkräkning där männens yrken och socialgrupp noterades, varför läroverksstatistiken 1915 är de första siffrorna för vilka en skattning av den sociala snedrekryteringen kan göras. Både detta år och 1924 visar statistiken på en mycket kraftig snedrekrytering och av andelen barn till fäder i arbetarklassen återfinns endast cirka 0.2% bland de läroverksstuderande. Motsvarande siffra för socialgrupp I var 30 %. Statistiken för kvinnor uppvisar samma mönster men deras chanser till utbildning var överhuvudtaget mycket lägre. Undersökningar vid den här tiden visade också på stora skillnader i snedrekrytering mellan olika typer av skolor.²⁴ Snedrekryteringen ökade ju högre studier det rörde sig om. Proposition 1972:116 anger för år 1922 ungefär dubbelt så höga andelar för arbetar- och lantbrukarsöner i de kommunala mellanskolorna som i de allmänna läroverken (8,6% och 19,4% respektive 5,6% och 10,8 %). Detta mönster var tydligare i städerna och det framgår tydligt att inte bara var en effekt av att de kommunala mellanskolorna oftare låg på landsbygden eller i mindre samhällen. Det framkommer också stora skillnader i snedrekryteringen mellan olika utbildningsinriktningar, vilket är ett fenomen som kvarstår än idag och behandlas längre ned. Erikson och Jonsson (1993) refererar till en undersökning gjord 1936 där andelen studerande från socialgrupp III (av totalt tre klasser) vid universiteten i Lund och Uppsala samt högskolorna i Stockholm och Göteborg anges till 11-13 % då motsvarande andel bland läkarstuderande och officerskadetter endast var 4 % respektive 1 %.²⁵ Data tyder också på att faderns yrke och utbildning spelade roll så till vida att söner relativt sett var överrepresenterade i faderns yrke och utbildning.

Förändringar i den sociala snedrekryteringen under 1900-talet.

När det gäller hur snedrekryteringen förändrats över tiden visar tidigare gjorda studier på delvis motsatta resultat. Erikson och Jonsson (1993) sluter sig dock till, utifrån en genomgång av offentlig statistik och urvalsundersökningar, att den sociala snedrekryteringen någorlunda säkert kan sägas minska, om inte förr, från 30-talet kanske ända fram till början av 70-talet. Detta gäller för alla utbildningsnivåer inklusive universitetsstudier och beror främst på att barn från mindre gynnsamma förhållanden har knappt in på barn från socialgrupp I. Dessa har, i princip konstant från seklets början till 80-talet, legat på 40 % jämfört med barn från arbetarklassen som ökat sin närvaro från 1 % till 7 % under motsvarande period. Därefter har förändringarna under den perioden författarna beaktar, om några sådana inträffat, i varje fall inte varit stora. Erikson och Jonsson (1993) konstaterar dock att den ofta framförda hypotesen att den sociala snedrekryteringen till högre utbildning ökat under 80-talet, kan förkastas. Snarare verkar möjligtvis svaga tendenser i motsatt riktning.²⁶ Trots detta konstaterar dock författarna med

²⁴ Se exempelvis proposition 1927:116. Refererad i Erikson och Jonsson 1993.

²⁵ Dahn 1936. Refererad i Erikson och Jonsson (1993 s. 422).

²⁶ Till exempel verkar det som om kvinnor har ökat sin närvaro på prestigeutbildningar.

förvåning konstansen i den sociala skiktningen de observerar över seklet. Även om snedrekryteringen minskat något ser mönstret, med undantag för lantbrukarbarnen som förbättrat sin position avsevärt, nästan exakt likadant ut. Erikson och Jonsson påpekar också de stora svårigheter som finns att uttala sig om eventuella förändringar, deras takt och effekterna av utbildningsreformer på den sociala snedrekryteringen eftersom de olika socialgruppernas sammansättningar och storlek också ändras över tid. Det finns betydliga luckor och brister i den befintliga statistiken.

I en serie skrifter har ett antal författare angripit problemet från en lite annan synvinkel.²⁷ Basen för det här perspektivet var en syn på utbildning som en statlig investering i humankapital. På 40-talet, då den här typen av undersökningar började göras var den sociala snedrekryteringen känd och man började fundera kring effektiviteten i utbildningssystemet. Ur ett ekonomiskt perspektiv borde de mest studiebegåvade eleverna studera vidare och de andra sällas ut. De begåvnings-test som utfördes i samband med mönstringen på 40-talet gjorde det möjligt att undersöka om det svenska skolsystemet fungerade på detta sätt. Genom att jämföra resultaten på begåvnings-testet bland de som tagit realexamen, studentexamen och de med endast folkskola fick man fram ett gränsvärde, eller minimivärde, för att kunna anses klara av respektive nivå. Man fann att skillnaden i resultat mellan de barn som tog student eller realexamen och de som påbörjat respektive utbildning men avbrutit var negligerbar. Samtidigt fann man att det fanns en betydande överlappning i resultaten mellan olika grupper. Andelen real- och studentexamenskapabla elever minus de som tog respektive examen definierades som en begåvningsreserv som systemet inte tog tillvara på ett effektivt sätt.²⁸ Resultaten för de här undersökningarna låg på 40- och 50-talen i runda tal mellan 10 % och 30 % för andelen realexamenskapabla och ännu mindre för studentexamenskapabla. Inte långt senare skulle dessa siffror skattas betydligt högre.²⁹ Longitudinella databaser gav senare också möjlighet att skatta betydelsen av utbildning för IQ och idag vet man att endast hälften av den variation som resultaten uppvisar kan hänföras till rena skillnader i ”intelligens”. Resten beror på intresse, ambition, social bakgrund och så vidare. Upprepad datainsamling har också visat att resultaten överlag på dessa tester ökar med tiden fram till 80-talet, vilket har kopplats till införandet av den nioåriga obligatoriska skolan.

Härnqvist skattar begåvningsreserven vid ett antal tillfällen, bland annat på 40-talet och på 70-talet. Ur ett socialt snedrekryteringsperspektiv bedömer han att sannolikheten att få börja gymnasiet för socialgrupp 1 i de stickprov han arbetade med skiljer sig ordentligt gentemot övriga grupper. För datamaterialet från 40-talet är sannolikheten ungefär 50 % högre för elever från social grupp I med ett medelmåttigt resultat på begåvnings-testet jämfört med övriga elever med motsvarande resultat. Då testet gjordes om, dock med en del skillnader i datamaterial, fanns det fortfarande på alla nivåer en avsevärd skillnad men denna hade minskat till ungefär hälften av den tidigare. Detta talar för samma resultat som Erikson och Jonsson redovisar. Vidare skattar Härnqvist (1995) i uppsatsen *Finns det fortfarande en begåvningsreserv?* begåvningsreserven för pojkar och flickor födda 1972.³⁰ Han bedömer att ungefär 50 % av dessa skulle klara 3-4 åriga gymnasielinjer med medelbetyg över 3.

²⁷ Se Husén och Härnqvist (2000) eller Hammarström (1996) för en översikt av denna litteratur.

²⁸ Begåvningsreserven har definierats på ett antal olika sätt, i termer av ren intelligens, intelligens tillsammans med andra faktorer som flit och ambition, som intelligens med hänsyn tagen till längden på skolgång o.s.v. Se Hammarström (1996) för en översikt av dessa aspekter.

²⁹ Hammarström (1996).

³⁰ Refererad i Härnqvist och Husén (2000).

Sammantaget verkar de studier som gjorts peka på en utveckling mot en minskad snedrekrytering, dock med bibehållet mönster. Den enda grupp som skiljer sig från detta är lantbrukarbarnen vars ställning stärkts.

Den sociala snedrekryteringen idag.

Två frågor är relevanta att ställa sig vid en analys av den sociala snedrekryteringen idag: Hur stark är den sociala snedrekryteringen vid olika förgreningar och hur byggs den totala snedrekryteringen till högskolestudier upp genom selektion vid olika delningspunkter? Den första differentieringen i den svenska skolan är valet av allmän eller särskild kurs i matematik och engelska i högstadiet. Sedan följer val av gymnasieprogram och universitetsstudier.

Snedrekrytering till gymnasiestudier

Erikson och Jonsson (1993) gör en analys av valet till gymnasieskola utifrån valet av allmänna eller särskilda kurser för elever som slutar grundskolan år 1991 eller 1992.³¹ Det framgår att tre av fyra barn från socialgrupp I väljer särskild kurs jämfört med barn från grupp VII av vilka endast ett av tre barn gör samma val. Socialgrupperna däremellan följer på rad med successivt fallande siffror för lägre sociala klasser. Ur statistiken framgår också tydligt ytterligare en effekt som förvärrar snedrekryteringen till vidare utbildning därefter. Även givet val av allmän eller särskild kurs fortsätter barn ur högre samhällsklasser oftare till teoretiska studier och avbryter mer sällan sina studier efter nionde klass. Totalt sett varierar övergångsfrekvensen till teoretiska studier från 71 % för grupp I till 23 % för grupp VII om de båda tillvalsgrupperna slås ihop. Däremellan följer övergångsandelarna i fallande ordning. Härnqvist (1994) skattar sambandet mellan bakgrund och studieval och konstaterar att övergången till 3-4-årigt teoretiskt gymnasium ökar från 1% till 84% för elever med minst gynnsamma respektive mest gynnsamma hemförhållanden.³²

Reuterberg och Svensson (1998) studerar skillnaden i rekryteringsmönstret efter reformen av den svenska gymnasieskolan som beslutades 1991. Det viktigaste i denna reform var att det stora antal linjer som fanns ersattes av 16 nationella program plus tillkomsten av specialutformade och individuella program. Den största skillnaden var att de yrkesinriktade programmen blev treåriga och fick ett större inslag av teoretiska ämnen för att ge allmän behörighet till högskolan.³³ Författarna kan inte påvisa några större skillnader i rekryteringen för kohorterna födda 1977 och 1972, det vill säga före och efter reformen. Cirka 40 % väljer studieförberedande utbildningar jämfört med 50 % yrkesinriktade. Både före och efter reformen väljer ungefär 75 %, 50 % och 25 % från respektive socialgrupp I, II och III studieinriktade alternativ.³⁴ Positivt är att andelen som väljer att inte fortsätta till gymnasiet minskar från 7 % till 2 % mellan de båda undersökta kohorterna. Författarna ställer sig också frågan om faktum att de yrkesförberedande programmen blivit högskoleberättigande leder till att andra faktorer än tidigare kursval och betyg spelar roll för valet till vidare utbildning. Vad gäller val av kurser noteras det att valet av allmän eller särskild kurs, i enlighet med Erikson och Jonsson (1993), spelar stor roll för val av

³¹ Erikson och Jonsson s. 181 ff.

³² Härnqvist (1994). s. 128.

³³ För en utförligare beskrivning av skillnaderna mellan den nya gymnasieskolan och den tidigare, som styrdes av 1970 års läroplan se Skolverket (1996) och SOU (1996:1 och 1997:1).

³⁴ Dock ser vi förskjutningar mellan inriktningen på vald utbildning mellan kön och klass där till exempel män från socialgrupp 1 i den senare årskullen i högre grad väljer humaniora.

gymnasieutbildning men förhållandet har inte ändrats avsevärt på grund av reformen.³⁵ Betygen spelar också stor roll men här anser sig författarna kunna visa en tendens till att dess betydelse för val av inriktning på gymnasiet minskat mellan de olika kohorterna.

Snedrekrytering till högskolestudier.

I den redan selekterade grupp som fullföljer gymnasiet fortsätter den sociala snedrekryteringen i valet till universitetsstudier. Erikson och Jonsson (1993) sammanställer utbildningskarriären för individer födda 1962-1966 fram till 1990 och konstaterar att mönstret från gymnasievalet går igen.³⁶ Både totalt sett och uppdelat på respektive studiebakgrund (inget, yrkesinriktat eller studieförberedande gymnasium) går barn från socialgrupp I oftare vidare till högre studier och då oftare längre teoretiska studier eller prestigeutbildningar än barn från andra grupper. Andelarna minskar sedan successivt ned till klass VII med undantag för lantbrukarbarnen som bryter den jämna nedgången. Till och med bland ungdomar på tre och fyraåriga teoretiska utbildningar i betygsintervaller 4-5 syns klara skillnader i val till högre studier beroende på social bakgrund. Cirka 90 % av männen i socialgrupp 1 och 80 % av kvinnorna går vidare till högre studier jämfört med 80 % och 60 % för den lägsta socialgruppen. Dessa skillnader ökar sedan i takt med att betygen minskar. Totalt fortsätter 57 % från klass I till någon typ av högskoleutbildning vilket motsvaras av 13 % från klass VII. Det tidigare gymnasievalet är viktigt. Det är i princip bara bland ungdomar med teoretiskt gymnasium som påtagliga andelar gått vidare till högskolestudier. Härnqvist (1994) skattar att övergången från teoretiskt gymnasium till högskola ökar från 20 % till 86 % för grupperna med minst gynnsamma respektive mest gynnsamma hemförhållande givet teoretiskt gymnasium. Både Härnqvist (1994) och Erikson och Jonsson (1993) konstaterar att ungefär hälften av den sociala snedrekryteringen beror på skillnader i betyg. Resten av effekten, skillnad i övergångsfrekvens givet betyg beror på andra faktorer som tidigare betyg, hemförhållande och ämnesval.

Förändringar det senaste decenniet

Statistiska Centralbyrån presenterar i en återkommande rapport uppgifter om den sociala snedrekryteringen. I den senast publicerade rapporten anges att andelen högskolenyborjare från arbetarhem har ökat från 20 till 24 % mellan 1990/91 till 1997/98 och inga förändringar ha skett till 1998/99 (U 20 SM 0002). Denna ökning har enligt Högskoleverkets årsrapport 2002 *Universitet och Högskolor* dock fortsatt efter 1998/99. Andelen nyborjare läsåret 2000/01 från arbetarbakgrund anges till 26 %. Med skiktningen inom högskolan händer däremot mindre. Snedrekryteringen varierar starkt mellan högskolorna och den viktigaste skillnaden finns mellan nyare och mindre högskolor där snedrekryteringen relativt traditionella universitet och högskolor, är betydligt mindre.³⁷ Detta beror delvis på att flertalet högstatusutbildningar inte finns representerade på dessa skolor. Barn från arbetar- och lägre tjänstemannahem är typiskt sett välrepresenterade på kortare vård- och omsorgsutbildningar samt lärar- och högskoleingenjörsutbildningar.

De senare uppgifterna jag hittat är i formen av statistiska rapporter. Dessa problematiserar inte varför utvecklingen ser ut som den gör. Till exempel skulle de

³⁵ Väldigt få med allmän kurs i engelska fortsätter till teoretiskt gymnasium överhuvudtaget. Allmän kurs i matematik har en liknande effekt men denna gäller främst gymnasieinriktningarna med inriktning mot naturvetenskap och teknik (Reuterberg och Svensson (1998)).

³⁶ Erikson och Jonsson s. 184.

³⁷ Andelen studenter med arbetarbakgrund varierar från 37,4 % vid högskolan i Dalarna till 4,5 % vid Handelshögskolan i Stockholm. Näst lägst andel har KTH med 16,5 %. Pressmeddelande Högskoleverket 2002-05-28.

förändringar som uppstod under 90-talet i form av ökad ungdomsarbetslöshet och dess fördelning mellan olika grupper samt förändringarna i studiestödet vara intressanta att sätta i samband med den sociala snedrekryteringen. Detta har jag inte hittat någon litteratur som gör på ett utförligt sätt. Det fåtal studier jag hittat som tar hänsyn till arbetslöshet verkar dock tala för att denna spelar en viss roll.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan den sociala snedrekryteringen ses som uppbyggd av två interagerande effekter. Dels får barn från högre socialgrupper på alla utbildningsnivåer högre betyg än andra. Dels tenderar barn från högre samhällsklasser att systematiskt välja alternativ som leder till vidare studier, även givet betyg. Den sociala selektionen är kraftigast vid de tidigaste delningspunkterna men samtidigt återfinns på varje nivå en direkt effekt av socialgrupp som medför att även bland elever med samma tidigare studieval och studieprestationer tenderar barn från högre samhällsklasser att välja teoretiska och studieförberedande alternativ i högre grad än andra.³⁸ Den sociala snedrekryteringen har dock minskat successivt under 1900-talet, fast med bibehållet mönster. Troligtvis har trenden mattats de senaste 2 årtiondena men senare siffror visar i alla fall delvis på en fortsatt minskning. Statistiken från de senaste årens antagning till universitet och högskolor pekar på en fortsatt positiv trend men detta datamaterial är för färskt för att mer formella analyser ska ha gjorts.

Vad beror den sociala snedrekryteringen på?

Tidigare presenterade data tyder på en betydande social snedrekrytering. Men vilka mekanismer är det egentligen som ligger bakom och vilka bakgrundsfaktorer spelar störst roll? I litteraturen presenteras en mängd orsaker till den sociala snedrekryteringen. Här kommer orsakerna att delas upp i två övergripande kategorier, individuella (kopplat till familj och bakgrund) och institutionella (exempelvis storlek på utbildningssystemet, tillträdesregler m.m.) orsaker. Denna indelning är inte självklar och många faktorer interagerar med varandra. Övergripande kanske man kan se det så att de individuella skillnaderna förstärks eller dämpas av utseendet på utbildningssystemet.

Individuella faktorer

Medfödda skillnader

En av de saker som framhållits i litteraturen är *medfödda skillnader*. Denna diskussion har framför allt berört intelligens som genetiskt bestämd eller inte. Herrnstein och Murray (1994) hävdar i en mycket debatterad bok att intelligens till stor del kan vara genetiskt bestämd och att de sociala skiktet i samhället har idag beror på individers olika kognitiva förmåga.³⁹ De anser att sambandet för ärftligheten av IQ ligger runt 0.8. Detta har ifrågasatts av många andra forskare. Bland andra ifrågasätter Devlin och Fienberg (1995) detta resultat på basis av att de anser att resultatet beror på en kraftig underskattning, om någon skattning alls, av miljöns inverkan. Erikson och Jonsson (1993) redovisar också en annan syn på ärftligheten av IQ. Inom beteendegenetiken är enligt dessa den nuvarande ståndpunkten att cirka hälften av den individuella variationen i intelligens kan hänföras till

³⁸ Erikson och Jonsson (1993). Detta resultat stöds också av Härnqvist och Svensson 1980, som refereras i Reuterberg och Svensson (1998).

³⁹ Herrnstein och Murray (1994). Reviderad av Devlin och Feinberg (1995).

genetisk variation, resten till andra faktorer.⁴⁰ Utifrån detta, hävdar författarna, kan det dock inte dras några slutsatser angående sambandet mellan utbildning och social bakgrund eftersom anlagen inte kan mätas direkt och skillnader i IQ mellan olika grupper inte med säkerhet kan hänföras till detta. De sammanställer ett par undersökningar över det beräknade sambandet mellan social bakgrund och utbildning som förmedlas via intelligens och konstaterar att detta ligger mellan 15 % och 45 %. Vidare konstateras i Erikson och Jonsson (1996) att IQ med stor sannolikhet beror mycket på omgivningsfaktorer varmed genetiska faktorer står bakom betydligt mindre än ovan angivna siffra. Författarna skriver att ”*Genomsnittliga miljöskillnader mellan samhällsklasserna förklarar med säkerhet en betydande del av skillnaden i IQ dem emellan och kan mycket väl förklara hela skillnaden*”.⁴¹ Det finns också i litteraturen ett rikligt belägg för att intelligens är positivt korrelerat med utbildning vilket kan leda till att intelligensens betydelse för snedrekrytering överskattas i analysen eftersom det råder en dubbel kausalitet.⁴²

Skillnader i hemmiljö och uppväxtvillkor. Föräldrarnas utbildning, klass och ekonomiska ställning.

En övervägande del av litteraturen diskuterar skillnader i barns hemmiljö som bestämmande för deras prestationer. Erikson och Jonsson (1993) diskuterar begreppet samhällsklass och konstaterar att det inte bara kategoriserar ställningen i produktionskedjan och arbetsförhållanden utan också samvarierar med ekonomisk ställning och kulturella och sociala resurser som till exempel utbildning och socialt nätverk. Samhällsklass kan också indikera skillnader i livsstil och värderingar. Alla de ovanstående faktorerna öppnar för möjliga skillnader i faktiska och upplevda alternativkostnader relaterat till utbildning mellan olika sociala grupper.⁴³

Många studier konstaterar att den socioekonomiska bakgrunden har stor betydelse för barns studiekarriär. Men det är få som försöker skatta respektive faktors enskilda betydelse. Dessutom verkar studierna tyda på skillnader mellan olika länder och kulturer. Från de svenska studier som gjorts framstår tre faktorer som allra viktigast för barns utbildningskarriär. Dessa är föräldrarnas utbildning följt av deras klasstillhörighet och ekonomiska ställning.⁴⁴

En av de få som försöker studera hur stora effekter olika bakgrundsfaktorer har för den sociala snedrekryteringen är Erikson och Jonsson (1993). De räknar ut den totala effekten av social klass på övergång till teoretiskt gymnasium och universitet för individer som gick ut grundskolan 1988-92. Därefter konstanthåller de först för föräldrarnas utbildning, sedan föräldrarnas ekonomiska ställning och till sist båda två.⁴⁵ Det framgår tydligt att föräldrarnas utbildning står för den största delen (uppemot hälften av skillnaden mellan klass VII och de två översta, lite mindre för övriga) av sambandet mellan social

⁴⁰ Erikson och Jonsson (1993 s. 199 – 207).

⁴¹ Erikson och Jonsson (1993 s. 201). Som parentes kan nämnas att i en studie gjord på ett datamaterial bestående av 114 biologiska familjer och 109 adoptivfamiljer finner Das och Sjögren (2002) inget statistiskt säkerställt samband mellan adoptivföräldrars och deras barns inkomster vilket däremot registreras mellan biologiska föräldrar och deras barns. Författarna drar utifrån detta slutsatsen att i varje fall en del av sambanden i socioekonomisk status mellan generationerna beror på ärvda faktorer. Denna studie utgår dock från ett litet och icke representativt underlag. Dessutom förefaller författarna inte inkludera andra faktorer än traditionella faktorer som utbildning, ålder och så vidare. Jag anser att det kan finnas andra faktorer än arv som påverkar utfallet för adopterade barn.

⁴² Se Erikson och Jonsson (1993 s. 204) för en översikt av litteraturen.

⁴³ Erikson och Jonsson (1996).

⁴⁴ Se exempelvis Erikson och Jonsson (1993) och Härnqvist (1994).

⁴⁵ Erikson och Jonsson (1993 s. 210).

bakgrund och utbildning. Ekonomiska faktorer spelar roll, men betydligt mindre.⁴⁶ Sammanfattningsvis konstaterar författarna att sambandet mellan familjefaktorer och utbildningsval, både till gymnasium och högskolan, ungefär till hälften beror av tidigare prestationer. Resten får tillskrivas direkta effekter av olika bakgrundsfaktorer. Cirka 10 %, vilket författarna bedömer som en underskattad siffra, beror på tidigare utbildningsval. Föräldrarnas klassposition, utbildning och inkomst har direkta effekter för gymnasievalet men endast de två första inverkar på betygen. Intressant att notera är också att den direkta effekten av bakgrund är starkare för högskolestudier än för gymnasiestudier.⁴⁷

Dessa resultat stämmer väl med de resultat som redovisas i en studie baserad på data från LNU av Dryler från 1994. Författaren finner dessutom en interaktionseffekt mellan utbildning och ekonomiska svårigheter på så sätt att föräldrars resurser betyder mer för barn till lågutbildade och föräldrars utbildning i viss mån kompenserar för dålig ekonomi.

John Shea undersöker också effekten av föräldrarnas ekonomiska situation i en undersökning från 1997 baserad på data från USA och får ett liknande resultat. Han försöker isolera effekten av föräldrars inkomst på barnens utbildning genom att undersöka uppnådd utbildningsnivå relaterat till skillnader i föräldrars inkomst, där skillnaden i inkomst beror på tur och inget annat. Slutsatsen blir att föräldrarnas inkomst per se inte spelar någon roll med undantag för ett urval av låginkomstfamiljer. Resultatet skulle kunna tyda på att marknadsimperfectioner hindrar dessa familjer att investera optimalt. En annan tidigare framförd teori skulle också kunna förklara detta resultat. Det har framförts i litteraturen att upplevd ekonomisk osäkerhet, förutom att leda till mindre förväntat ekonomiskt stöd från föräldrarna, kan leda till en ökad riskaversion och motvilja mot att satsa på en långvarig utbildning med osäker avkastning.⁴⁸

De Graaf (1986) analyserar också betydelsen av finansiella tillgångar. Utifrån data från Nederländerna finner han att variabeln sedan 1950-talet inte längre har någon effekt.

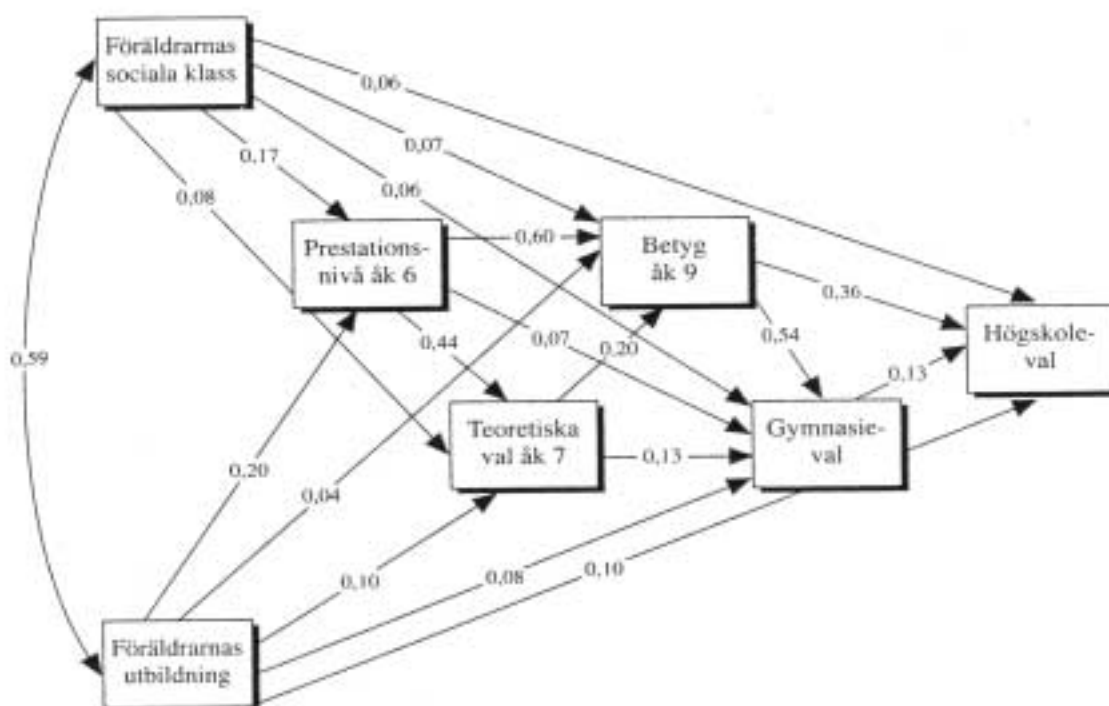
Sammantaget verkar det som om betydelsen av föräldrarnas ekonomiska situation minskat över tiden med viss reservation för att måttet för föräldrarnas ekonomiska ställning i de flesta undersökningar är ganska oprecist. De svenska studier som presenterats här finner fortfarande signifikanta effekter av föräldrarnas inkomst men de är inte så betydande som förr.

⁴⁶ Det måste dock sägas att måttet för ekonomisk ställning är något oprecist vilket kan leda till att betydelsen av denna faktor underskattas. Författarna gör ett försök att inkludera ytterligare information som storlek på syskonskaran etc, men detta ändrar inte resultatet nämnvärt.

⁴⁷ Reuterberg och Svensson (1992) finner, även rensat för föräldrarnas utbildning, skillnader i gymnasieval mellan olika grupper. Skillnaden rör inte främst att fortsätta till gymnasiestudier eller inte utan val av teoretiskt eller yrkesinriktat program.

⁴⁸ Lane (1972) refererad i Erikson och Jonsson (1996). Dock ställer sig författarna något tveksamma till behovet att anta olika riskaversion mellan olika grupper.

Härnqvist har för SOU 1993:85 sammanfattat valprocessen i en mycket illustrativ stigmodell som visas nedan.⁴⁹ Analysen bygger på ett urval av individer som är födda 1967. Till vänster visas mått på familjens socialgrupp klassificerat efter yrke och efter utbildningsnivå efter föräldern med högst utbildningsnivå. Bågen mellan de båda anger deras inbördes samband. Pilarna visar effekten av dessa båda faktorer dels direkt i varje valsituation, dels indirekt via prestation på olika stadier. Till exempel indikeras styrkan av effekten av föräldrarnas sociala klass och utbildning på prestationen i årskurs 6 med värdena 0.17 och 0.20. Därifrån ses den direkta effekten av prestationen i årskurs 6 på betygen i årskurs 9 och den indirekta via teoretiska val.

Figur 1. Den sociala bakgrundens betydelse för val till gymnasie- och högskolestudier. Individer födda 1967.

En aspekt av föräldrarnas utbildning är att föräldrar med högre utbildning har större möjligheter och eventuellt intresse av att hjälpa barnen med skolarbetet. Att ha föräldrar med högre utbildning har också ansetts innebära en uppväxtmiljö med mer ”kulturellt kapital”. Via 1968 års levnadsundersökning som baseras på individer födda 1925-47 får Erikson och Jonsson (1993) tillgång till ett material med fler detaljer än tidigare angående kulturell bakgrund⁵⁰ och familjens ekonomiska situation⁵¹. Intressanta resultat från denna analys av övergången till gymnasium är att det kulturella kapitalet spelar roll även då föräldrarnas utbildning konstanthålls. Vidare spelar också hemmets ekonomi en tydlig roll när barn till föräldrar med likartad utbildning och kulturellt kapital jämförs. Sammantaget tror dock inte författarna att skillnader i kulturellt kapital står för en

⁴⁹ Bilden är tagen ur Erikson och Jonsson (1993 s. 215). Se också samma volym s. 186-191 samt Hammarström (1996 kapitel 9) för liknande analyser.

⁵⁰ Inkluderar förutom utbildning även mått på exempelvis antal hyllmeter böcker, dagstidning, TV, teater- och museibesök.

⁵¹ Inkluderar även tillgångar, förmögenhet, kontantmarginal och socialbidrag.

stor del av snedrekryteringen i Sverige.⁵² Teachman (1987) utför en liknande undersökning på ett underlag av amerikanska studenter som följs från sitt sista år i high school 1972 till 1979. Författaren konstaterar en direkt effekt av kulturellt kapital på uppnådd utbildning för både män och kvinnor.⁵³

Betydelsen av föräldrarnas sociala klass har också diskuterats. En av föregångarna i denna diskussion är Bourdieu.⁵⁴ Han hävdar att medelklassbarn känner igen sig i de värden och den kultur som råder i skolan. Detta leder till att deras "kostnad" för att gå i skolan minskar eftersom de både trivs bättre och eventuellt också presterar bättre eller bedöms fördelaktigare. I linje med detta resonemang har språket nämnts som en viktig faktor. Medelklassbarn använder språket och dess struktur på ett sätt som är mer komplicerat och likt "skolspråket". Detta skulle innebära att det är lättare för dessa barn att ta till sig teoretiska kunskaper samt att de bedöms därefter.⁵⁵

En annan implikation av klasstillhörighet som förts fram är att olika typer av arbete leder till olika beteende.⁵⁶ Anställda med mer mentalt krävande arbetsuppgifter är mer aktiva på fritiden än de med fysiskt krävande yrken. Även principer för barnuppfostran har funnits variera mellan olika yrkeskategorier. Anställda i underordnade positioner tenderar att värdera lydnad hos sina barn till skillnad från individer med mer autonoma arbeten som prioriterar frihet. Den empiriska grunden för dessa teorier är dock inte speciellt stark.⁵⁷

Att ha en förälder inom en viss yrkeskategori kan också bidra till att barn känner en större närhet till dessa yrken och lättare får den information de behöver.⁵⁸ Undersökningar visar att barn ofta är överrepresenterade i föräldrarnas yrke.⁵⁹ Samtidigt är det också möjligt att de övre sociala klasserna har bättre kännedom om skolsystemet, konsekvenser av olika val och de krav vidareutbildning ställer. Välutbildade föräldrar tenderar att vara mer insatta i barnens skolsituation och agera mer målinriktat i avseende att slussa barnen vidare i utbildningssystemet.⁶⁰ Större och bättre sociala nätverk kan också påverka den sociala reproduktionen.⁶¹ Dels kan föräldrar med fördelaktiga positioner eller deras vänner eventuellt hjälpa barnen både med utbildning och karriär samt bidra med billig information, dels spelar vänners ambitioner och hjälp roll för de egna planerna. Schneider m.fl. (1997) kommer i en undersökning på amerikanska data fram till att individer med högre socioekonomisk status sannolikt har bättre nätverk gällande utbildning. Lentz och Laband visar att barn till läkare oftare än andra kommer in på läkarutbildningen i USA. Denna studie finner inga andra förklaringar till detta än ren nepotism. Inte heller Erikson och Jonsson utesluter sociala nätverk som bidragande faktor till att social klassbakgrund korrelerar med höga positioner och bättre inkomst, även givet utbildning.⁶²

⁵² Erikson och Jonsson (1996). s. 26. Denna slutsats får även stöd i de Graaf (1986).

⁵³ I detta mått ingår förekomst av avskild plats för studier, uppslagsverk, dagstidning och lexikon. För män är koefficienten 0,183 och för kvinnor 0,123 vilka båda två är signifikanta på femprocentnivån.

⁵⁴ Se bl. a. Bourdieu (1984) refererad i Erikson och Jonsson (1996) Här används kulturellt kapital inte som ett begrepp för fysiska utbildningsresurser utan som ett mer subtilt mått på socialisering, social kompetens, sätt att använda språket mm.

⁵⁵ Se också Bernstein (1977) refererad i Hammarström (1996).

⁵⁶ Tåhlin (1987) eller Erikson och Jonsson 1993 för en genomgång av dess teorier.

⁵⁷ Se Erikson och Jonsson (1993).

⁵⁸ Detta benämns informationsdistans av Grimm. Se Erikson och Jonsson (1993 s. 211) för vidare referenser.

⁵⁹ Se Chevalier (2001) eller Lentz och Laband (1989).

⁶⁰ Se exempelvis Vincent (2001), Rumberger m.fl. (1990), Ho Sui-Chu och Willms (1996) och Baker och Stevenson (1986).

⁶¹ Se Schneider (1997), Lentz och Laband (1989), Erikson och Jonsson (1997).

⁶² Erikson och Jonsson (1997).

Social position antas också påverka de aspirationer som både barn och föräldrar har för barnets räkning. Hammarström (1996) konstaterar att detta stämmer. Aspirationer, både barnens egna och föräldrarnas spelar en mycket stor roll för barnens val av utbildning vid alla valsituationer i utbildningssystemet och just social bakgrund har en stor effekt på aspirationerna. Om barn relaterar social klass med sina föräldrars socioekonomiska position som måttstock kommer barn till föräldrar i högre klasser att automatiskt sträva högre.⁶³ I den tidigare presenterade stigmodellen (figur 1) försöker Härnqvist dela upp sambandet mellan familjebakgrund och skolprestationer i de två tidigare nämnda faktorerna, skillnaden i prestationer och skillnaden i övergångsfrekvens givet betyg mellan olika grupper.⁶⁴ Om betygen står för en övergripande del av sambandet är det en rimlig tolkning att det är föräldrarnas tidiga socialisering och hjälp med skolarbetet som ligger bakom snedrekryteringen. Resten torde bero på att barn tar till sig föräldrarnas värderingar och råd gällande olika utbildningsval. Det är troligt att välutbildade föräldrar har höga aspirationer för barnen vilket återverkar på deras egna förväntningar. Bilden kan ses som en kausal kedja där den direkta effekten av föräldrarnas utbildning och sociala klass kan ses som pilar direkt från dessa till de olika boxarna längre till höger. Samtidigt syns också de indirekta effekterna via betyg i årskurs 6 och vidare.

En liknande analys presenteras också i samma volym för val av gymnasium där föräldrarnas inkomst läggs till. Författarna får dock inget stöd för att inkomsten skulle spela någon större roll för detta val. Det framgår också när författarna jämför övergångsfrekvenser till gymnasium för olika socialgrupper med motsvarande betyg att de största skillnaderna uppkommer för barn med medelgoda betyg.

En del av litteraturen har behandlat vilken förälders socioekonomiska status som är viktigast för barnens uppnådda utbildningsnivå. Studier av social mobilitet har nästan alltid gjorts på män och faderns utbildning har automatiskt antagits vara mest betydande. Det empiriska stödet för detta är dock blandat.⁶⁵ Sammantaget verkar betydelsen av moderns roll ha ökat i takt med kvinnors ökande förvärvsarbete och, med viss variation i olika undersökningars resultatet, nu vara ungefär i paritet med faderns. Det finns också studier som tyder på att moderns socioekonomiska status är viktigast för döttrar. Kulturella skillnader gör det svårt att bestämma respektive förälders ”verkliga” inflytande.

Övriga uppväxtfaktorer

De ovanstående variablerna, föräldrarnas utbildning och ekonomi är centrala för att förstå mekanismerna bakom den sociala snedrekryteringen. Men även andra faktorer har diskuterats i litteraturen. Dessa är bland annat geografiska faktorer, familjestruktur såsom ensamstående föräldrar eller storlek på syskonskaran och skolspecifika faktorer.

Geografisk närhet och uppväxtort

Gähler och Hörnqvist (1994) analyserar baserat på födelsekohorterna 1915-1941 i 1968 års Levnadsnivåundersökning individers gymnasieval beroende på avstånd till närmsta gymnasieskola.⁶⁶ Två alternativa hypoteser förs fram. Dels att högre samhällsklass innebär större möjlighet att övervinna hinder med resor och eventuell inackordering med mera vilket skulle göra arbetarbarn mer känsliga för avstånd. Dels att endast mycket

⁶³ Boudon (1974) refererad i Erikson och Jonsson (1996). Jämför också exempelvis Need och de Jong (2000).

⁶⁴ Erikson och Jonsson (1993 s. 214-218).

⁶⁵ Se Kodde och Ritzen (1988), Matthijs Kalmijn (1994), Gang (1996), och Ganzeboom m.fl. (2002).

⁶⁶ Fash (1973) konstaterar i en tidigare undersökning att den enda socialgruppen som påverkas av avstånd är grupp 2 i en indelning i totalt 3 grupper. Detta förklarar han med att avstånd inte är ett hinder för barnen i socialgrupp 1 på grund av föräldrarnas ekonomiska ställning och att valet för barnen tillhörande grupp 3 inte i första hand var ett val mellan högskola eller inte, vilket det gällde i detta fall, utan gymnasieskola eller inte. Det innebär att de som valde gymnasium redan avvek från mönstret.

duktiga barn från arbetarklassen skulle komma ifråga från första början och att avståndet därmed skulle spela mindre roll för barn från lägre klasser. Resultatet av undersökningen är förvånande. Andelen som övergår till realskolan minskar snabbt ner till ett avstånd på 10 km, sedan planar den ut för att öka efter 30 km vilket inte har kunnat förklaras. Resultaten huruvida olika samhällsklasser påverkas olika är tvetydiga. Dock finner författarna indikationer på att barn från socialgrupp I är mer avståndskänsliga än barn till okvalificerade arbetare som inte verkar påverkas alls, vilket skulle tyda på hypotes nummer två enligt ovan. Dryler (1994) analyserar övergången till högskola på lite senare data i samband med etableringen av högskolor i Linköping, Luleå och Östersund. Hennes resultat tyder inte på att avståndskänsligheten skulle variera mellan olika grupper eftersom sannolikheten att fortsätta studera inte förändras mer för arbetar- än för tjänstemannabarn när högskolor etableras i närheten. Högskolorna har inte heller förlagts till orter där lägre socialgrupper förekommer i stor utsträckning samtidigt som skolorna inte nämnvärt lyckats öka antagningen av ungdomar från dessa orter. Erikson och Jonsson (1993) jämför också den sociala snedrekryteringen på olika orter men finner ingen skillnad mellan olika socialgrupper för olika ortstyper. Större delen av de skillnader som förekommer försvinner då man kontrollerar för att den sociodemografiska sammansättningen varierar. Sammantaget verkar incitamenten att fortsätta till högre utbildning minska med avståndet till närmsta högskola men några större skillnader mellan olika socialgrupper tyder inte resultaten på.

Familjestruktur

På senare tid när skilsmässor blivit allt vanligare har frågan hur barn i splittrade familjer klarar sig i skolan uppkommit. Skilsmässa innebär för det mesta en klassresa neråt för barnen eftersom de oftast lever vidare med modern som typiskt sett är föräldern med lägst utbildning och inkomst. Förutom denna förlust mister barnet eventuellt resurser i form av "föräldrastöd" och utsätts för psykiska slitningar. Tidigare forskning tyder på att barn till ensamstående presterar något sämre men det har varit svårt att avgöra vilken av de ovanstående faktorerna som står bakom detta.⁶⁷ Dryler (1994) finner i sin studie av sambandet mellan uppväxtvillkor och studentexamen baserat på individer 1892 – 1972 också ett negativt samband. Vidare konstaterar hon att ekonomiska problem och ensamstående föräldrar är korrelerat men finner inget stöd för att korrelationen skulle vara större inom vissa klasser. Hon finner inte heller stöd för hypotesen att ensamstående föräldrar skulle vara olika många inom olika klasser vilket medför att inte heller ensamstående föräldrar, även om det påverkar uppnådd utbildningsnivå negativt, kan förklara snedrekryteringen. Similä (1994) redovisar samma resultat och konstaterar dessutom att det möjligtvis är en något större nackdel att växa upp med en ensamstående far än mor. Erikson och Jonsson (1993) får däremot ett något avvikande resultat. Med utgångspunkt i ett lite större material från födelsekohorterna 72-76 studerar de barns utbildningsnivå i olika familjetyper; ensamstående far eller mor (i detta fall både skild och änka), sambo (tidigare gifta eller inte) samt två gifta föräldrar. De finner att barn boende med sina biologiska, gifta föräldrar har högst betyg vilket stämmer med förväntningarna.⁶⁸ Men när de rensar för olika socioekonomiska karaktäristika finner de att barn till ensamstående mödrar i princip har lika bra förutsättningar som barn i stabila familjer då övergången till gymnasium studeras. Barn till sammanboende par däremot, har både om en part varit gift tidigare eller inte, sämre förutsättningar. Då även betyg konstanthålles

⁶⁷ Se exempelvis Erikson och Jonsson (1993), Crain m.fl (1992) och Murray och Sandqvist (1990) refererad i Dryler (1994). Jämför också Call m.fl. (1998) som finner ett negativt samband mellan frånvaro av fadern och beteendemässiga problem och matematisk begåvning.

⁶⁸ Att barn som levit i instabila familjer har lägre betyg finner även Lassbo (2001).

framkommer att barn till ensamstående mödrar har högre chanser än andra. Vidare studier tyder på att det inte är faktum att ha en ensamstående förälder som ger negativa konsekvenser utan förekomsten av slitningar och styvföräldrar. Resultatet att barn till ensamstående pappor och barn med styvföräldrar har en mindre fördelaktig situation stöds också av Biblarz och Raftery (1999). Gähler och Jonsson (1997) försöker i en analys uppskatta effekter av olika faktorer bakom resultatet att barn i splittrade eller nybildade familjer har en lägre uppnådd utbildningsnivå vid 16 års ålder. De finner att förlusten av social status är den viktigaste faktorn följt av försämrade ekonomiska förutsättningar. Då socioekonomiska aspekter konstanthålles finns en liten effekt av att leva i en splittrad familj kvar. Föräldrarnas minskade tidsresurs verkar däremot inte spela någon roll.

Det finns också en hel del forskning kring sambandet mellan både storleken på syskonskaran och positionen bland syskonen och uppnådd utbildning. Många studier finner ett svagt negativt samband mellan storleken på syskonskaran och val av högre utbildning.⁶⁹ Detta har förklarats med att fler barn får dela på familjens resurser, både det ekonomiska och sociala kapitalet. Även barnets placering i syskonskaran och den könsliga fördelningen har enligt studier betydelse för uppnådd utbildning. Till exempel redovisar Kou och Hauser (1995) i en amerikansk studie att familjebakgrunden har större betydelse för äldre bröder än yngre.⁷⁰ Flickor som uppfostrats som enda flickan i en syskonskara får, enligt en studie gjord av Butcher och Case (1994), signifikant mer utbildning än flickor som uppfostrats med en eller flera systrar.

I litteraturen har även omgivningsfaktorer diskuterats. Förutom familjespecifika faktorer skulle omgivningsfaktorer såsom grannskapets socioekonomiska sammansättning, och därmed eventuellt skolans, påverka barnens utbildningsbeslut. Nedan kommer empiriska undersökningar av dessa faktorer att behandlas närmre.

Skolans inre miljö

De flesta resultat och teorier angående skolans miljö och kultur samt hur detta inverkar på olika elevgruppers prestationer är omstridda. I korthet hävdar denna forskning att skolan är en "medelklassens institution" där lärarna ofta kommer från de mellersta socialskikten. De använder ett språk och ett uppförande som är mer bekant för barn ur samma klass vilket medför att dessa har lättare att anpassa sig och förstå de implicita regler gällande vad som krävs. Det har också hävdats att lärare lättare förstår elever som delar samma bakgrund och socialgrupp och därmed ger dessa ett mer positivt omdöme. Det tycks dock inte finnas något stöd i litteraturen för att så skulle vara fallet. Möjligtvis skulle det kunna hävdas att problemet är just att barnen verkar bedömas och undervisas på samma sätt med tanke på att de har olika utgångspunkt. Erikson och Jonsson (1993) konstaterar också att övervikten av lärare från medelklassen inte är så uttalad att det borde vara ett problem, i alla fall inte upp till och med gymnasiet, men att andelen lärare från medelklassen ökar. En annan aspekt som förts fram är att ju mer selekterade skolorna är, desto större är risken att negativt selekterade grupper skapar "anti-skolkulturer" i vilka arbetarbarn oavsett studiebegåvning lättare hamnar.⁷¹ Slutsatsen blir att även om det kan konstateras att skolan erbjuder en miljö som passar medelklassbarn bättre är det svårt att uttala sig exakt på vilket sätt eller vad som ska göras åt det. En analys av statistik från gymnasieskolan ger en tydlig

⁶⁹ Se Kalmijn (1995), Dryler (1994), Downey (1995). Downey gör en mer ingående analys av påverkan av olika aspekter av att vara en del av en större syskonskara. Se även Powell och Steelman (1992) som analyserar sambandet mellan åldersstrukturen i syskonskaran och uppnådd utbildning. De finner att utspridda syskonskaror uppnår en högre utbildningsnivå.

⁷⁰ Denna studier gör förutom en jämförelse mellan svarta och vita bröder även en analys av förändringen av olika bakgrundsfaktorer påverkan över tid.

⁷¹ Se Lindblad (1993) refererad i Erikson och Jonsson (1993).

bild av att de elever som riskerar att marginaliseras inte tillhör den grupp som är i majoritet inom respektive program.⁷²

Skoleffekter

Erikson (1994) undersöker huruvida skolans egenskaper kan påverka frekvensen att söka vidare till teoretiskt gymnasium. Genom att konstruera en "normalfrekvens" för elever med olika karaktäristika räknar han utifrån respektive skolas elevsammansättning ut skolornas förväntade värde i antal elever som kan förväntas söka vidare. Skillnaden mellan det faktiska och det förväntade värdet blir en indikation på hur framgångsrik skolan är. Sedan försöker författaren korrelera detta med skolspecifika egenskaper. Han tänker sig fyra olika skillnader mellan skolor. *Sammanställnings- eller selektionseffekter* är egenskaper som karaktäriserar eleverna innan de kommer till skolan (klassbakgrund o.s.v.) *Omgivningseffekter och skoleffekter* är skolkaraktäristika som påverkar eleverna som kulturen bland de andra eleverna och liknande. Dessa är mycket svåra att belägga. Jämför som exempel arbetarfamiljen som köper hus i medelklassområde. Kommer deras barn att bete sig annorlunda på grund av kompisarna eller för att den enda arbetarfamiljen i medelklassområde skiljer sig från andra arbetarfamiljer. *Skoleffekter* rör skolans egen karaktär som resurser, lärarkompetens mm.⁷³ Slutligen diskuterar Erikson *institutionella effekter* (mäts som urbaniseringsgrad) vilket är en indikation på valmöjligheterna, det vill säga tillgången på olika gymnasieprogram i närheten. Undersökningen visar att övergångsfrekvensen ökar givet elevernas bakgrund om skolan ligger i ett högstatusområde, skolans betygsnivå överstiger den förväntade eller har en hög andel invandrare och hög urbaniseringsgrad. Men det är svårt att skilja effekterna åt och rensa för andra möjliga effekter. Intressant att notera är att ju högre medelbetyg en skola har desto mindre är chansen att individuella elever ska läsa vidare. Det förefaller också som att elever från sämre förhållanden är känsligare för boendeområdets karaktäristika. Dessa tendenser håller för en jämförelse mellan de båda åren 91 och 92 som bildar underlag för studien, men är av liten betydelse när de jämförs med effekten av barnens individuella egenskaper och bakgrund. Variationen mellan elever inom skolklasser svarar för cirka 90 % av den totala variationen.

Andra generationens invandrare

Det har framförts att etnicitet håller på att utvecklas till en ny skiktningssprincip i Sverige. De studier som tidigare gjorts på förutsättningarna gällande utbildning för invandrabarn har inte riktigt kunnat svara på frågan huruvida dessa är mer förfördelade än svenska barn. Matti Similä gör för Erikson och Jonsson (1993) en undersökning på individer födda 1953-70. Studien noterar mycket små men konsekventa fördelar för barn födda i Sverige men med utlandsfödda föräldrar jämfört med barn till föräldrar födda inom landet då man rensar för familjebakgrund.⁷⁴ För barn födda utomlands finns ett tydligt negativt samband med invandringsålder. Vid en uppdelning av invandrarna efter faderns ursprungsland finner författaren också stora skillnader mellan olika grupper.⁷⁵ Snedrekryteringen skiljer sig inte i stort mellan svenskar och andra generationens invandrare utan följer samma mönster i båda grupperna.

Inte bara invandringen har förändrat vårt samhälle under det senaste seklet och dessa förändringar påverkar naturligtvis förutsättningarna för den sociala

⁷² Hellsten, och Pérez Prieto (1998).

⁷³ Se exempelvis skolverkets rapport F 98:140 för en sammanställning av studier som analyserar effekter av olika resurser på elevers resultat.

⁷⁴ Jämför Dryler (1994) som inte kan konstatera några signifikanta skillnader mellan invandrare och svenskar.

⁷⁵ Se Matti Similä (1994) för hela undersökningen.

snedrekryteringen. Det finns ett fåtal studier gjorda på hur betydelsen av olika faktorer ändras över tiden.

Förändringen av de individuella bakgrundsfaktorernas betydelse.

I en analys av tre olika kohorter, 1892-1929, 1930-1949 samt 1950-1973 har Dryler (1994) analyserat data från LNU angående klassbakgrund och andra faktorer betydelse för den sociala snedrekryteringen över tiden. Hon noterar en tydlig minskning av de övre socialgruppernas försprång mellan den första och andra kohorten. Trenden fortsätter dock inte mellan de två senare kohorterna. I sista gruppen har däremot lantbrukarbarnen tagit in på försprånget. Att växa upp på landet har annars inte minskat sitt negativa inflytande enligt Dryler. Denna slutsats noteras dock med viss försiktighet då andra undersökningar visar att så är fallet.⁷⁶ Föräldrarnas utbildning är fortfarande betydelsefull men har sjunkit successivt mellan kohorterna. Effekten av ekonomiska svårigheter visar inte någon förändring men verkar i vilket fall som helst vara ganska svag. Sambandet mellan utbildning och storlek på syskonskaror kvarstår men minskar något mellan de två första kohorterna. Kvarstår gör också de negativa effekterna av att växa upp med en ensamstående förälder och psykiska påfrestningar under uppväxten.

Erikson och Jonsson (1993) diskuterar också kort förändringen av olika bakgrundsfaktorer effekt på utbildning över tid. De konstaterar att det inte skett någon klar förskjutning från ekonomiska faktorer till mer subtila, kulturella och utbildningsmässiga faktorer, vilket annars kunde vara troligt med tanke på den minskning av skillnader i levnadsvillkor som skett i Sverige.⁷⁷ Däremot minskar eventuellt effekterna av respektive faktor något. Författarna finner också med vissa reservationer att allt mer av den sociala snedrekryteringen kanaliseras via betyg.

Sammanfattning

Av ovanstående genomgång framkommer att de klart viktigaste faktorerna för en individs uppnådda utbildningsnivå är föräldrarnas utbildning och socioekonomiska status. Vidare konstateras att mönstret försvagas men inte i övrigt ändrat utseende i någon större utsträckning under 1900-talet.

Institutionella faktorer

Den roll som de familjespecifika faktorerna får för individers utbildningsval påverkas av undervisningssystemets egenskaper. I Erikson och Jonsson (1996) diskuteras fem institutionella faktorer som författarna bedömer som viktiga för övergångsfrekvenserna. *Längden på olika studieinriktningar* påverkar individers val så till vida att en utjämnad längd på studieinriktningar medför att alternativkostnaden dem emellan jämnas ut. Det påverkar också beslut om att fortsätta skolan. Ju längre den obligatoriska skolgången är, desto mindre relativt sett blir alternativkostnaden att fortsätta. Denna hypotes får stöd av faktum att grundskolereformen i Sverige är den enda efter vilken det har påvisats en utökad jämlikhet i utbildningsval. Detta är den reform som påverkade eleverna tidigast i åldrarna. Ytterligare stöd får denna hypotes i Blossfeld och Shavit (1993) som konstaterar att ökad homogenitet inte fullständigt kan förklara mönstret av selektion över övergångarna. Samma resultat uppvisar också Härnqvist (1994). Ju tidigare utbildningsbeslut och ju tidigare differentiering, ju hårdare slår den sociala bakgrunden. Som möjliga förklaringar till detta mönster nämner författarna att det vid tidigare val är

⁷⁶ Se Jonsson (1993).

⁷⁷ de Graaf (1986) jämför två nederländska kohorter, en före och en efter 1950. Han konstaterar att ekonomiska faktorer hade betydelse för den första kohorten men inga alls för den andra då kontroll görs för socialgrupp.

svårare att bedöma barnens kapacitet, varvid det är troligt att högtbildade föräldrar är mer optimistiska, att normen inom vissa klasser på lägre stadier i utbildningssystemet är hårdare och slutligen att kostnaden för fortsatta studier relativt sett är större och påverkar lägre sociala grupper mer i tidiga val. *En expansion av hela utbildningssystemet* kan också bidra till att öka jämlikheten eftersom det minskar utslagningen. Här framkom det dock av tidigare redovisade undersökningar att bevisen för detta är blandade.⁷⁸ Författarna konkluderar att en utvidgning av systemet är ett ganska trubbigt redskap för att åstadkomma jämlikhet men kan förväntas verka i rätt riktning om det innebär att viktiga utbildningsbeslut försenas, om de allra högsta antagningskraven sänks, om utvidgningen följs av ett utvidgat studiemedelsystem och om det är så att övergångsfrekvensen för de mest gynnade klasserna närmar sig hundra procent. *Principerna för övergång till högre studier* spelar också roll. Ju mer objektiva dessa kan sägas vara ju mer jämlikhet bör de generera. Slutligen diskuterar författarna också förekomsten av *elitiskolor* och *skolans kultur* som stratifierande faktorer.

Längden på och expansionen av olika studieinriktningar

Den institutionella strukturen är ett relativt lättillgängligt verktyg för staten i arbetet för en minskning av den sociala snedrekryteringen och i enlighet med ovan presenterade tankar har den svenska skolan reformerats ett antal gånger. Dessa reformer har explicit syftat till att minska den sociala snedrekryteringen och består i mycket grova drag till en början främst av en allt längre obligatorisk skolgång. Detta innebär att tidpunkten för den första differentieringen skjöts upp varmed den sociala snedrekryteringen förhoppningsvis skulle minska. Dock sker fortfarande den allra största sociala selektionen i det första valet i skolan. En skattning på inverkan av det sociala arvet på det första valet som görs i det svenska skolsystemet, tillvalet inför årskurs 7, utförs i Erikson och Jonsson (1993) för personer födda 1967. Av den skattade effekten av elevens bakgrund på tillvalet uppskattas att ungefär hälften är en direkt effekt och resterande del verkar via ”studiebegåvning”. Detta innebär att valet i sexan inte endast görs efter studiebegåvning utan till ganska stor del efter klass. Valet efter detta första vägskalet förstärker sedan trenden om än i avtagande takt.

Senare har utbildningssystemet omstrukturerats för att främja valfrihet så långt upp i utbildningssystemet som möjligt. Åtgärder för att behålla valfriheten och undvika så kallade ”dead end” utbildningar märks till exempel i den senaste gymnasieskolreformen där även de yrkesinriktade programmen ger högskolekompetens. Detta är ytterligare ett sätt att skjuta på tillfället för en definitiv differentiering eftersom lägre sociala klasser i högre grad väljer yrkesinriktade utbildningar. I den tidigare gymnasireformen 1971 förlängdes de yrkesförberedande linjerna till två år och ökade inslaget av teoretiska ämnen. Förhoppningen var att detta skulle minska den sociala snedrekryteringen genom att locka även medelklassbarn med praktisk begåvning till de yrkesinriktade linjerna samt att en expansion av utbildningssystemet skulle öka denna tendens. Erikson och Jonsson (1993) konstaterar dock att någon ökning av den sociala snedrekryteringen inte följt reformen men att expansionen heller inte verkar ha minskat den. De yrkesinriktade linjerna har lyckats attrahera barn från båda ändorna av klasskalan men kanske mest pojkar ur arbetarklasserna. Detta kompenseras dock av en lägre skillnad mellan klassernas benägenhet att lämna skolan direkt efter den obligatoriska skolgången. Flickor uppvisar ett lite annat mönster. Bland kvinnor minskar snarare den sociala selektionen beroende på att arbetardöttrar oftare söker till längre teoretiska utbildningar. Författarna testar också hypotesen som förts fram att en expansion av utbildningssystemet skulle leda till minskad snedrekrytering på

⁷⁸ Se också Erikson och Jonsson (1996) som konstaterar att studier pekar på både positiva, neutrala och initialt negativa resultat.

universitetsnivå på svensk data. De använder 1991 års ansökningshandlingar och tittar på effekterna på snedrekryteringen av mindre restriktiva antagningsregler på ett antal utbildningar. Resultatet blir att socialgrupp 1 skulle öka sin övergång mest men relativt sett skulle vi se en aningen minskad snedrekrytering. Det finns också möjligheten att kännedomen om ett utökat system skulle leda till att fler från hem med mindre utbildningstradition skulle söka.

Tillträdesbestämmelser och antagningssystem

Antagningssystemets betydelse för den sociala snedrekryteringen är också en faktor som diskuterats. Erikson och Jonsson (1993) konstaterar på basis av fyra understudier att "Det är inte en alltför djärv hypotes att de förändringar som kan framkallas av förändringar i antagningssystemet främst ligger i att omfördela individer över enskilda utbildningar snarare än att påverka den sociala snedrekryteringen totalt".⁷⁹ De undersökningar som ligger till grund för detta resultat är dels en undersökning där förändringen i antagningssystemet lagts in som ytterligare en faktor i den tidsserieanalys författarna gjort, en allmän undersökning av förändringar i snedrekryteringen 1973 till 1991, en analys av de förändrade reglerna kring kvoten rekryterade via högskoleprovet och slutligen mer avgränsade åtgärder som förändringen i antagning till enskilda program. Den sista undersökningen är den enda där effekter kan noteras med säkerhet.

Studiehjälp och studiemedel

Inom den ekonomiska litteraturen har faktorer som kreditrestriktioner och risk diskuterats som eventuellt förstärkande orsaker till den sociala snedrekryteringen. Detta kommer att diskuteras vidare nedan men i korthet påverkar studiemedel kostnaden för, eller om man så vill, avkastningen på utbildning. Även den individuella risken minskar eftersom staten bidrar med en del av finansieringen. Därigenom kan studiemedelssystemets utformning och storlek påverka individens efterfrågan på högre utbildning på många sätt. Det svenska studiestödet har som mål att uppfylla samhällets utbildningspolitiska mål vilket innebär att alla barn ska ha lika tillgång till likvärdig utbildning oavsett kön, geografisk hemvist eller sociala och ekonomiska förhållanden enligt regeringens proposition 1998/1999:1.⁸⁰ Studiestödet ska också verka rekryterande och bidra till högt deltagande i utbildningen och social rättvisa. Vidare är målen att det ska vara lätt överskådligt, generellt, neutralt i förhållande till olika utbildningar och stå i samklang med fördelningspolitiska mål.⁸¹ I enlighet med detta skulle eventuellt en högre bidragsnivå medverka till ett högre deltagande i högskolestudier av främst de lägre socialgrupperna.

Reuterberg och Svensson har studerat studiemedlets betydelse för rekryteringen till högskolan sedan början av 80-talet. Författarna har, i ett delbetänkande till Erikson och Jonsson (1993), undersökt studiemedlets betydelse för valet av fortsatta studier.⁸² Detta gjordes via frågor riktade till studenter i Östersund och Mölndal där dessa bedömde studiemedlets betydelse för det egna valet att fortsätta studera. De fann att mindre än 10 % av de gymnasister som deltar i undersökningen anger att studiestödet var avgörande för att fortsätta till gymnasiestudier. Andelen var dock större för dem som kom från mindre bemedlade hem vilket gör att studiemedlets selektiva effekt är mer betydande. Det var också betydligt fler elever från den lägsta inkomstklassen som angav att studiemedlet var alldeles för lågt. Resultat bygger på studenternas bedömning av ett förhållande som inte

⁷⁹ Erikson och Jonsson (1993 s. 289).

⁸⁰ För en rent schematisk översikt av nivån på studiestödet i olika europeiska länder se Daniel och Schwartz (1999).

⁸¹ Jfr exempelvis SOU 1996:90, SOU 1992:122.

⁸² Se Reuterberg och Svensson (1992) för ett utförligare resonemang.

existerar vilket kan påverka resultatet. Det skulle till exempel kunna tänkas att avsaknaden av ett studiemedel skulle förändra även andra faktorer som till exempel sparande och föräldrars attityder. När samma fråga ställdes till universitetsstudier blev resultatet annorlunda. Undersökningsgruppen här var ett riksrepresentativt stickprov från kohorterna födda 1943, 1953 och 1963. Upp emot en tredjedel angav att de inte skulle ha påbörjat universitetsstudier om inte studiestödet funnits. Vid en analys av studiemedlets rekryterande effekt från 60-talet till mitten av 80-talet utifrån samma underlag finner författarna att studiemedlet minskat betydelsen av social bakgrund mellan de två tidigaste kohorterna men ökat betydelsen mellan de två sista. Förklaringen till detta syns vid en indelning av eleverna som fortsätter till universitetsstudier i två grupper, de med hög betygsnivå och de med låg. Det framkommer att för kohorten född 1948 var socialgruppsstillhörigheten bland de "studiemedelsrekryterade" sådan att den sociala snedrekryteringen minskade för båda grupperna. 15 år senare är situationen en annan. Totalt sett verkar studiemedlet snedrekryterande på grund av den negativa effekten av att en större del från högre socialgrupper med låga betyg fortsätter sina studier tack vare studiemedlet är större än den positiva effekten att fler studiebegåvade elever från lägre sociala skikt fortsätter. Författarna menar dock att det finns anledning att fundera lite kring detta resultat. En eventuell förklaring till studiemedlets minskade betydelse som rekryteringsredskap skulle kunna vara de försämrade studiemedelsvillkoren och utsikterna på arbetsmarknaden som uppstod under den här tiden, men också en attitydförändring bland föräldrarna i socialgrupp I. I samma bok presenteras också en undersökning bland de elever som valt att inte fortsätta till högskolan. Här anger lägre socialgrupper klart oftare att studiemedlet inte räcker att leva på eller att de inte vill dra på sig skulder.

En senare undersökning från 1990 visar också att då studiemedelsystemet reformerades och bidragsdelen höjdes ledde detta till en ökad rekrytering från alla grupper men över tiden troligen främst från socialgrupp I. Studiemedlets rekryterande effekt ökar totalt sett över tiden, troligtvis både beroende på att nivån höjts men också på grund av en attitydförändring hos föräldrarna. Samtidigt syns det att även om dess betydelse fortfarande är störst för de resurssvaga grupperna minskar denna skillnad successivt. Orsaken till detta kan vara att socialgrupp I vuxit betydligt samtidigt som skillnaden mellan olika gruppers inkomst minskat. Erikson och Jonsson (1993) påpekar med avseende på detta resultat att det troligtvis är studenter från socialgrupp I som mest missbedömer ett eventuellt föräldrastöd i avsaknad av studiemedel.⁸³ I ett lite längre tidsperspektiv anser författarna det utom tvivel att studiestödet verkat utjämnande. Av intresse i denna undersökning är också att Reuterberg och Svensson finner att bland de studenter från socialgrupp I med låga betyg som angav att de börjat högskolan tack vare studiemedlet, var examensfrekvensen betydligt lägre än i övriga grupper. Resultat som det här redovisade kan väcka tanken på ett selektivt studiestöd men svårigheterna med ett sådant bedöms som omfattande.⁸⁴

Hammarström (1996) analyserar, i ett försök att bestämma begåvningsreservens storlek, orsakerna att inte söka till universitetsstudier för ett urval studenter vars resultat låg i den övre tredjedelen på ett begåvningsstest. Efter en indelning enligt bakgrund, kön och längd på tidigare gymnasieutbildning lät författaren ungdomarna ange det starkaste skälet att inte söka vidare. Oavsett kön och gymnasieutbildningens längd angav en större andel ungdomar från lägre socialgrupper att den låga nivån på det totala studiestödet var ett starkt motiv för att inte påbörja högskolestudier. Även oviljan mot skuldsättning var större bland ungdomar från lägre socialgrupper med kortare gymnasieutbildning. Vilja att tjäna pengar

⁸³ Reuterberg och Svensson (1987) registrerar samma tendens att socialgrupp I anger ett ökat beroende av studiemedel över tid. Jag bedömer det som troligt att dessa svar beror på en attitydförändring på grund av studiemedlets existens och att ett minskat studiestöd skulle bidra till ökad snedrekrytering.

⁸⁴ Se SOU 1996:90.

och tillfredsställelse med arbetet spelade roll för att inte söka vidare. Således finner även Hammarström stöd för att ökade subventioner skulle minska den sociala snedrekryteringen.

Studiebidraget har höjts i två på varandra följande reformer, 1989 och 2001.⁸⁵ Resultatet av den andra höjningen, som förutom ett högre studiemedel också innehöll åtgärder för en strängare återbetalning och för att underlätta för äldre att studera, har knappast hunnit utvärderas ännu. Statistiken som redovisades ovan pekar mot att den sociala snedrekryteringen minskat under den senaste 10-årsperioden. Det är dock svårt att säga vad detta beror på. En del av denna minskning kan bero på att kvinnor och äldre under perioden ökat sin närvaro på högre utbildningar. Samtidigt har också, förutom alla andra möjliga effekter, antalet studerande på högskolan totalt ökat från 51 000 till 67 000 under samma period.⁸⁶ En bedömning av effekten grumlans ytterligare av att Högskoleverket i två tidigare rapporter meddelar dels en blandad bild av snedrekryteringen för perioden 1987/88- 1994/94 (Högskoleverket 1998), dels en minskad snedrekrytering 1989-97 (Högskoleverket 1999). Ds 2000:19 stöder sig på statistik publicerad fram till 1997 och konstaterar att åtgärder som att ändra regler som gäller för alla och hoppas att olika grupper betar sig olika inte verkar vara någon effektiv politik. Den genomgång av litteraturen som görs där tyder på att effektiva åtgärder för en minskad snedrekrytering måste sättas in tidigt.

Värt att notera är också, med tanke på studiemedlets fördelningspolitiska aspekt, att om effekten utvärderas utifrån livstidsinkomster så ökar studiebidraget snedfördelningen och innebär en betydande omfördelning via skatten från individer med låg livstidsinkomst till individer med hög.⁸⁷

Förändringen av de institutionella faktorernas betydelse

Den tidigare genomgången av påverkan av familjespecifika faktorer visade hur styrkan i denna påverkan avtagit under 1900-talet. Erikson och Jonsson (1993) ställer sig frågan vad som ligger bakom denna minskning och försöker förklara vilka faktorer som kan tänkas ha bidragit till att sambandet mellan socialt ursprung och utbildning förändrats.⁸⁸ De identifierar tre huvudgrupper av faktorer som påverkar rekryteringsmönstret. Dessa är: utbildningssystemets utformning och omfattning, hur resurser fördelas, absolut och relativt, mellan olika samhällsklasser samt externa faktorer, t.ex. demografi och näringsstruktur. En tidsserieanalys med indikatorer för de tre grupperna gav följande statistiskt signifikanta variabler:

1. Grundskolans genomförande som verkar ha minskat snedrekryteringen främst gällande övergångsfrekvenserna efter den obligatoriska utbildningen.
2. Inkomstspridningen eller arbetslöshetens omfattning vilka båda är signifikanta men alternativa i modellen. Arbetslösheten har betydelse för rekryteringsmönstret för alla typer av högre utbildning till skillnad från de andra måtten.⁸⁹
3. Studiemedel som verkar positivt för universitetsstudier.

Inga externa effekter (som exempelvis kohort storlek och ekonomisk tillväxt) befanns vara signifikanta. Arbetslösheten eller inkomstspridningen kan båda ses som ett mått på

⁸⁵ Se Ds 2000:19 och Högskoleverkets årsrapport 2002. För en översikt av studiestödets utveckling se SOU 1992:122.

⁸⁶ Denna expansion har enligt Högskoleverkets årsrapport 2002 fortsatt och antalet nybörjare studieåret 2000/01 låg kring 71 000. Se även Statistiska Centralbyrån (2002). Där förklaras ökningen till stor del av att andelen äldre och kvinnor ökat sin närvaro på högskolorna.

⁸⁷ ESO (2000) och Björklund och Kjellström (1994).

⁸⁸ Se s. 302-309 för en mer utförlig redogörelse för analysen.

⁸⁹ De andra förefaller endast spela roll för övergången från den obligatoriska skolan förutom studiestödet som minskar snedrekryteringen även på övergången till universitetsstudier.

skillnader i ekonomisk trygghet och därmed ges eventuellt stöd för att den sociala utjämning som skett bidragit till minskad snedrekrytering. En större andel studenter som erhöll studiemedel var också positivt korrelerat med minskad snedrekrytering. Dock avser resultaten delvis en period då studiemedlen var behovsprövade. I övrigt sätter författarna inte stor tilltro till att utbildningsreformer ska leda till en kraftig minskning av den sociala snedrekryteringen. Förändringar i antagningssystem, regionala etableringar av högskolor och införandet av komvux med mera befinns ha ingen eller obetydlig effekt. Som åtgärder med potentiellt positiv effekt nämns en bättre koppling mellan yrkesinriktade program och praktiska högskoleutbildningar, en allsidig elevsammansättning och en aktiv rekrytering av studiebegåvningar av gymnasier och högskolor. En odifferentierad, eller i alla fall differentierad genom urval och inte val, grundskola och en ökad dimensionering av högskoleutbildningen nämns också.

I samband med denna genomgång av betydelsen av den institutionella strukturen för den sociala snedrekryteringen kan det finnas anledning att fundera över vad utbildningssystemet egentligen syftar till och vilka frågor forskningen belyst. I studiestödets målformulering finns ett klart rättviseperspektiv på samma sätt som de reformer av utbildningssystemet som genomförts kan rättfärdigas utifrån ett rättvise- eller demokratiperspektiv. Ofta saknas däremot ett rent ekonomiskt perspektiv vilket i och för sig inte är så konstigt med tanke på att denna diskussion är betydligt känsligare. Många frågor verkar dock hamna i skymundan. Är de reformer som genomförts samhällsekonomiskt lönsamma? Ett system som sållar eleverna i högre grad är kanske mer ekonomiskt effektivt. Om inte, om det finns en betydande begåvningsreserv, varför tar inte skolan vara på dessa elever då? Det är inte säkert att problemet helt och hållet ligger i skolsystemet. En del kanske beror på förhållandena på arbetsmarknaden så till vida att det inte främst är i skolan som olika grupper möter olika villkor utan på arbetsmarknaden. Det kanske inte ens är rätt att tvinga individer som inte vill gå i skolan att göra det genom en allt längre obligatorisk skolgång? Vidare kanske det inte alls finns någon "trade off" mellan jämlikhet i utbildningschanser och ekonomisk effektivitet utan dessa går kanske hand i hand?

De flesta av ovanstående frågor faller utanför den här uppsatsen men frågan huruvida individer möter olika incitament på arbetsmarknaden kan analyseras inom ramen för den ekonomiska litteraturen. Nedan försöker jag titta på betydelsen för val till högre studier av olika ekonomiska incitament ur ett klassperspektiv.

En bro till den ekonomiska litteraturen.

Jag konstaterade tidigare kort att de individuella faktorer som påverkar individers utbildningsval måste ses mot bakgrund av den institutionella strukturen. På samma sätt kan ekonomiska faktorer skapa en bakomliggande incitamentsstruktur som påverkar individuella utbildningsval och effekten av den sociala bakgrunden. Teorier finns att även ekonomiska incitament, och förändringar däri, kan påverka olika grupper på skilda sätt. Ett exempel är teorier som delar in incitamenten att läsa vidare i två grupper, push- och pulleffekter. Pusheffekter inkluderar de tidigare nämnda familjespecifika faktorerna i form av aspirationer, utbildningstradition, kultur i umgängeskretsen o.s.v. Pulleffekter däremot inkluderar variabler som avkastning på och kostnad för, utbildning. Förändringar i incitamentsstrukturen får olika betydelse för övergången till högre utbildning för olika grupper. Argumentet är att barn med relativt svaga pusheffekter påverkas mer av förändringar i pulleffekterna än andra. Resonemanget innebär också att barn från mindre privilegierade klasser har preferenser för högre utbildningspremie och lägre skuldsättning än andra. Det medför att till exempel en ökad avkastning på utbildning skulle leda till en större ökning i andelen universitetsstudier från svagare grupper än starkare (Erikson och Jonsson 1996).

Det är dock inte helt självklart att så blir fallet. Erikson och Jonsson (1993) ställer sig frågande till att den sociala snedrekryteringen totalt sett skulle påverkas i enlighet med ovanstående resonemang. Det gör de baserat på två effekter. Dels innebär högre avkastning på utbildning större löneskillnader vilket enligt tidigare resultat ökar snedrekryteringen, Dels skulle en högre avkastning på utbildning medföra att barn från alla sociala skikt i högre grad sökte sig till utbildning och att tidigare resultat tyder på att barn från lägre samhällsklasser tenderar att hamna i ett mer ofördelaktigt läge då konkurrens och intagningskrav höjs. Detta måste dock inte, vad jag förstår, motsäga att individer är olika känsliga för olika incitament. Men inte heller empiriskt finner författarna stöd för denna hypotes. Tvärtom ökar snedrekryteringen för prestigeutbildningar och liknande där avkastningen kan förväntas vara hög. Detta skulle dock kunna bero på andra faktorer än just avkastningen som är kopplade till dessa utbildningar.

En annan som kopplar samman den ekonomiska och den sociologiska litteraturen ur ett mycket brett perspektiv är Easterlin.⁹⁰ I korthet förutspår teorin cykliska förändringar i socialt beteende beroende på den relativa storleken på en individs födelsekohort. Relativt stora kohorter innebär högre konkurrens på arbetsmarknaden och därmed lägre löner jämfört med tidigare kohorter. Inkomsten relativt andra generationer är i teorin central för att förklara förändringar i det sociala beteendet i övrigt på så sätt att individer antas förvänta sig och sträva efter den ekonomiska status de hade under sin uppväxt. Då större kohorter möter sämre relativlöner än föregående generation försöker de kompensera detta och denna vilja att kompensera leder till att fertiliteten minskar, giftermål skjuts upp och kvinnors arbetsdeltagande ökar (och vice versa för mindre kohorter). Kohortstorleken inverkar på önskad utbildningsnivå på två sätt enligt teorin. Den första effekten innebär en minskad efterfrågan på utbildning genom att stora kohorter får tillgång till mindre resurser både inom familjen, i skolan och på arbetsmarknaden. På arbetsmarknaden sänker den ökade konkurrensen troligtvis inte bara ingångslönerna utan ger även upphov till en sämre löneutveckling. Bakom denna slutsats ligger antagandet att äldre och yngre arbetskraft inte är perfekta substitut. Det innebär att det stora inflödet av ung arbetskraft inte hotar den mer erfarna arbetskraften genom att orsaka en generell minskning i löner utan snarare höjer dess produktivitet. Således möter stora kohorter minskade resurser både i hemmet och skolan

⁹⁰ Se Pampel och Peters (1995) för en redovisning av Easterlineffekten i sin helhet.

och dessutom svagare incitament för utbildning. Ett inte orimligt antagande är också att utbytbarenheten mellan oerfaren och erfaren arbetskraft minskar med utbildningsnivån vilket gör att den relativa lönesänkningen blir kraftigast för den välutbildade gruppen.⁹¹ Detta minskar incitamenten att utbilda sig ytterligare. Kohorter före och efter babybooms kohorterna kommer däremot enligt detta synsätt att möta ekonomiska incitament att utbilda sig ytterligare.

Det empiriska underlaget för att kohortstorleken inverkar på beteende i enlighet med ovanstående resonemang är blandat.⁹² Av teorins förutspådda effekter verkar den lägre relativlönen för stora kohorter få det starkaste stödet, i varje fall då det gäller den lägre ingångslönen. Åsikterna går mer isär gällande huruvida löneutvecklingen därefter leder till ökade eller minskade skillnader. Effekten på lönen och den efterfrågade utbildningen kan också skilja sig åt för olika grupper inom en och samma kohort och mellan kohorter i början och slutet av en babyboom beroende på vilka antagande som görs gällande substituerbarhet mellan olika yrkesgrupper och utbildningens betydelse.⁹³ Den negativa effekten på efterfrågad utbildning relaterat till kohortstorlek får stöd i många studier, men inte alla.⁹⁴

Easterlins resonemang pekar också på en annan effekt som kanske kan förklara det blandade stödet för sambandet mellan efterfrågan på utbildning och kohortstorlek. Förutom att lägre avkastning minskar incitamenten att utbilda sig bygger Easterlin sitt resonemang på begreppet relativlön. Resonemanget om relativa löner och kompensation ger motsatt effekt än den tidigare diskuterade på efterfrågad utbildningsnivå. För att behålla sin levnadsstandard och klara sig i den ökade konkurrensen som en större kohort innebär skulle individer i så fall öka sin efterfrågan på utbildning. Den enda studie som gjorts i Sverige, enligt vad jag vet, pekar på att denna effekt är den mest dominerande i Sverige. Rolf Ohlsson (1986) analyserar övergången från folkskola till realskola och från folkskola till gymnasium mellan 1921 och 1970, med undantag för åren under andra världskriget. Enligt författarens resonemang innebär stora kohorter ökad konkurrens om de fördelaktiga arbeten som finns varmed individer förbättrar sin relativa position genom extra utbildning. Den ökade arbetslösheten leder också till att en större andel läser vidare i väntan på bättre möjligheter när en förväntat sämre situation på arbetsmarknaden minskar alternativkostnaden med utbildning. Detta resonemang ger också motsatta implikationer gentemot tidigare resonemang gällande kohorter i början och slutet på en babyboom. De inledande kohorterna kommer att maximera sina chanser i konkurrensen genom att utbilda sig längre medan kohorterna i nedgångsfasen möter en arbetsmarknad där högre befattningar till stor del är upptagna och nya arbeten främst skapas på lägre nivåer. Analysen Rolf Ohlsson gör pekar inte på en klar påverkan av kohortstorlek på övergångsfrekvenser på andelen som gick vidare till realskola men väl till gymnasium och universitet. Författaren finner efter att ha beaktat den ekonomiska och institutionella utvecklingen i övrigt ett klart samband mellan kohortstorlek och övergångsfrekvenser men

⁹¹ Se Stapleton och Young (1988) för detta resonemang. Fler studier utifrån samma perspektiv finns angivna i Pampel och Peters (1995).

⁹² Se Macunovich (1998a) och Pampel och Peters (1995) för två bra genomgångar av empiriska undersökningar. Macunovich går igenom ett stort antal undersökningar och fokuserar på Easterlineffekten gällande fertilitet. Förutom att jämföra olika länder tittar hon också på vad som utmärker studier som inte får resultat i enlighet med de av Easterlin förutspådda. Pampel och Peters täcker även de ett stort material men har en bredare fokus. Såväl avkastningen på utbildning och efterfrågan som familjebildning och social desorganisation analyseras.

⁹³ Detta diskuteras mer ingående i Stapleton och Young (1988) och Wachter och Wascher (1984).

⁹⁴ Jfr exempelvis Falaris och Peters (1991a, 1991b) som finner att individer födda i början av en babyboom tillgodogör sig mer utbildning vilket kontrasterar med Easterlins hypotes. Deras analys utgår från amerikanska kohorter födda 1941-52 och 1957-60.

i motsatt riktning än tidigare presenterade resultat. Övergångsfrekvenserna för män och kvinnor skiljer sig åt en hel del så till vida att kvinnors övergångsfrekvenser är mycket mer inkomstelasiska. Författaren konkluderar att ”*man inte med hänvisning till akademiskernas arbetsmarknadssituation kan förklara de stora förändringar som ägt rum i övergångsfrekvenserna under efterkrigstiden*”.⁹⁵

Conelly och Gottschalk (1995) påpekar också att andelen individer som läser vidare inte bara beror av kohortstorlek och lönespridning utan även andelen föräldrar som läst vidare i föregående generation och den relativa fertiliteten mellan denna grupp och andra inom föräldrakohorten. De visar också för amerikanska data att fertiliteten för välutbildade föräldrar sjunkit jämfört med andra grupper.

Ovanstående litteraturgenomgång pekar på till synes motsatta resultat men kanske kan de förklaras. Förutsättningen för att kohortstorlek ska framstå som en viktig variabel är bland annat att faktorer som aggregerad efterfrågan och invandring är stabila och att ett land nått en ekonomisk nivå där barn kan ses som en konsumtionsvara och inte som bidragande till familjens produktivitet. Dessutom mildrar förekomsten av ett generöst socialförsäkringssystem effekten av överskottsarbetskraft som stora kohorter upplever.⁹⁶ Med tanke på detta är det föga förvånande att det starkaste empiriska stödet kommer från USA under perioden efter andra världskriget fram till 1980.⁹⁷

Kanske kan man också dra paralleller till länders olika kultur för att förklara den relativa betydelsen av effekterna. Man kan tänka sig att förekomsten av ett välutvecklat välfärdssystem minskar effekten av ekonomiska incitament som avkastning på utbildning men inte ändrar riktning på sambandet. Däremot skulle sociala fenomen som vad framgång och status knyts till (utbildning, yrke, pengar osv.) kanske kunna förklara varför sambandet ibland verkar på motsatt håll.

Den genomgångna litteraturen har behandlat ett antal faktorer som påverkar snedrekryteringen ur ett sociologiskt perspektiv. Både sociala och ekonomiska faktorer spelar dock roll för de beslut individer tar. Nedan följer en genomgång av nationalekonomisk litteratur som berör snedrekrytering till högre utbildning.

⁹⁵ Olsson (1986 s. 209).

⁹⁶ Se Pampel och Peters (1995) för ett teoretiskt resonemang och Pampel (1993) för en jämförelse mellan Europa och USA angående sambandet mellan kohortstorlek och fertilitet relaterat till den institutionella strukturen. Pampel finner att sambandet är svagare för länder med välutbyggda kollektiva socialförsäkringssystem.

⁹⁷ Se tidigare nämnda sammanfattningar. Jämför dock Macunovich (1998b) som hävdar fortsatt bra korrelation efter 1980 baserat på amerikanska data.

Med ett ekonomiskt perspektiv

Även inom den ekonomiska litteraturen har mycket uppmärksamhet ägnats åt faktorerna bakom individers utbildningsval. Denna del av uppsatsen kommer att läggas upp så att jag först, mycket övergripande, går igenom de teoretiska inriktningar som finns. Därefter kommer jag att redogöra för ett antal empiriska studier över avkastningen på utbildning i Sverige och relatera denna till utbudet av kvalificerad arbetskraft. Om det visar sig att individer reagerar rationellt på ekonomiska incitament genom att justera utbudet efter avkastningen är det intressant att gå vidare genom att titta på om den sociala snedrekryteringen kan bero på att olika sociala klasser tar lika rationella beslut men möter olika, faktiska eller upplevda, starka incitament.

Teoretisk bakgrund

Inom den ekonomiska litteraturen kan man urskilja tre teoretiska inriktningar rörande individers utbildningsval.⁹⁸ *Humankapitalteori* behandlar utbildningsval som en vanlig investering. Individer väljer att utbilda sig till den nivå där värdet av deras diskonterade livstidsinkomst är maximerat givet låneräntan. Dessa modeller har utvecklats till att även omfatta imperfekta kapitalmarknader och osäkerhet om framtida anställning och inkomst. En andra grupp teorier betraktar *utbildning som konsumtion* och fokuserar främst på pekuniär nytta. Den sista gruppen handlar om *utbildning som sållnings- och signalsystem*. Här antar man att endast de mest produktiva individerna kommer att tjäna på att utbilda sig och således själva sållar vem som optimalt ska läsa vidare. Detta synsätt är relativt nära humankapitalteorin.

Becker är en av föregångarna när det gäller att studera individers utbildningsval utifrån humankapitalteori.⁹⁹ Individer väljer utifrån en rationell kalkyl att maximera livstidsinkomster och kommer att välja att utbilda sig så länge deras marginella avkastning på utbildning överstiger den marginella kostnaden. Således kommer individer med högre marginell avkastning att utbilda sig mer. Ett problem med dessa modeller, vilket bland annat den tidigare genomgången av den sociala snedrekryteringen visar, är att de är en grov förenkling av verkligheten. Antagandet att individer fattar ett rationellt beslut beroende på livstida inkomstströmmar förutsätter inte bara att individer kan utföra en liknande beräkning utan också att de känner till sin egen marginalavkastning och produktivitet, samt vilken framtida avkastning denna kommer att ge. Individuella preferenser kan också medföra att pekuniära aspekter tas med i en bedömning av den totala nyttan. Dessa problem kommer dock inte att diskuteras vidare här. Av intresse för denna uppsats är om de ekonomiska beslutsvariabler som diskuteras inom den ekonomiska teorin kan hjälpa till att förklara den sociala snedrekryteringen. För att komponenterna i denna beräkning ska påverka den sociala snedrekryteringen måste de vara olika, eller i varje fall upplevas olika, av individer från olika sociala klasser. Det vill säga, finns det faktiska eller upplevda skillnader mellan olika grupper när det gäller kostnader för utbildning, avkastning på utbildning eller risk? Litteraturen tyder på att skillnader finns, både när det gäller upplevda och faktiska faktorer. Detta innebär i så fall att inte alla aspekter av snedrekryteringen kan avhjälpas genom förändringar i utbildningssystemets funktion utan beror på fenomen knutna till arbetsmarknaden. Förutom de ovan nämnda faktorerna spelar skillnader i information mellan olika grupper och kreditrestriktioner också roll för individers utbildningsval. Inom dessa områden finns det dock väldigt lite skrivet som behandlar

⁹⁸ Se Kodde och Ritzen (1987) för referenser till tidiga, inflytelserika verk inom dess olika områden.

⁹⁹ Se Becker (1964) eller Becker och Tomes (1986).

skillnader ur ett klassperspektiv varför dessa faktorer endast kommer att nämnas kort. Båda faktorerna är dock viktiga variabler i de beräkningar individer antas göra.

Hur ser avkastningen på utbildning ut idag?

För att undersöka huruvida individer, oavsett social tillhörighet, är känsliga för avkastningen på utbildning kommer jag nedan att gå igenom dels lönespridningen och lönepremien för utbildning i Sverige, dels hur detta påverkar utbudet av kvalificerad arbetskraft.

Lönespridningens utveckling i korta drag

Forskarna är i stort ense om att ojämlikheten i löner, inkomster, förmögenheter och andra ekonomiska resurser tenderat att öka i de industrialiserade länderna under de senaste decennierna.¹⁰⁰ För Sverige gäller, enligt tidigare forskning, i stora drag att lönespridningen minskat kraftigt från 60-talets slut till första delen av 80-talet och därefter ökat igen.¹⁰¹ Björklund m.fl. (2000) drar slutsatsen från SCB:s lönestatistik att denna ökning fortsatte under 90-talet. Le Grand m.fl. (2001) mäter också utifrån LNU 1968 till 2000 en dramatisk minskning av lönespridningen mellan 1968 och 1974 som fortsatte till 1981. Därefter har utvecklingen vänt och lönespridningen ligger nu ungefär i paritet med 1974 års nivå. Lönespridningen i Sverige är dock fortfarande, i ett internationellt perspektiv, liten.¹⁰² Det framgår också att denna ökning till största delen skett inom privat sektor och främst beror på att lönerna i det högsta skiktet ökat relativt resten.

Den ökade lönespridningen innebär att relativlönerna för den kvalificerade arbetskraften stigit trots att andelen välutbildade i arbetskraften ökat. I sin tur borde detta, enligt gängse uppfattning, innebära att efterfrågan på välutbildad arbetskraft stigit ännu snabbare än utbudet. Därmed har de flesta teorier sökt förklara denna efterfrågeökning. Enligt Le Grand m.fl. (2001) presenteras i litteraturen fyra teorier som kan förklara utvecklingen. En teori är att den teknologiska utvecklingen gjort att efterfrågan på kvalificerad arbetskraft stigit ännu starkare än utbudet. En andra teori är att ökad konkurrens från nyligen industrialiserade länder med lägre löneläge lett till en satsning på mer avancerade sektorer vilket medfört en efterfrågeökning (alternativt invandring av okvalificerad arbetskraft medförande minskade löner för denna grupp). Det har också framförts att organisationsutveckling och nya ledningsformer bort från taylorismen mot mer flexibla strukturer ställer högre krav på anställda att fatta egna beslut och utföra många olika arbetsuppgifter. Slutligen har också institutionella förändringar, bland annat fackföreningarnas minskade inflytande och en mer decentraliserad lönesättning, ansetts som anledning. Dessa teorier kommer inte att diskuteras vidare här eftersom det som är av intresse här främst rör utbudssidan.

Utbildningspremien

Att beräkna nivån på avkastningen på utbildning är förknippat med en hel del problem. Förutom alla statistiska mätproblem måste beslut tas vilka kostnader och intäkter som ska tas med samt vilka mått och metoder som ska användas.¹⁰³ Detta gör det svårt att jämföra olika studier direkt eller att beräkna nivån på premien exakt. Faktorer som ofta skiljer sig åt mellan undersökningarna är till exempel om studiestödet räknas med eller inte, åldern för vilken utbildningen antas vara avklarad och hur strukturen på livstidsinkomsten

¹⁰⁰ Se Levy och Murnane (1992) för en diskussion kring trenden i USA, Katz och Autor (1999) för utvecklingen i USA och OECD.

¹⁰¹ Edin och Holmlund (1995), Le Grand (1994) och Björklund m.fl. (2000).

¹⁰² Edin och Holmlund (1995), Björklund m.fl. (2000).

¹⁰³ Se Björklund och Kjellström (1994) för en bra genomgång av dessa problem.

behandlas. Premien är inte konstant över tiden, vilket ofta antas, utan ökar med individens ålder och detta mönster är inte samma för alla utbildningar.¹⁰⁴ I och med diskonteringen leder detta till snedvridna resultat. En viktig faktor som ofta inte tas med i beräkningen är åldern för avslutad utbildning.¹⁰⁵ För det mesta antas utbildningen börja vid 19-20 års ålder och fortlöpa på föreskriven tid. Enligt Björklund och Kjellström var dock genomsnittsåldern för de universitetsstuderande 1980 ca 30 år! Detta får naturligtvis stora konsekvenser för avkastningen. På samma sätt verkar förändringar i pensionsåldern men detta nämns mycket sällan i litteraturen. Tidigare har tjänstemän pensionerats vid en yngre ålder än arbetare generellt sett men denna skillnad har minskat med tiden. Ofta påpekas en del av dessa problem i litteraturen. Då rör det sig främst om vilka faktorer författarna väljer att inkludera i sina mått och diskussionen slutar ofta med ett konstaterande att även om den absoluta nivån är svår att avgöra så är det lättare att göra en jämförelse över tid. Jag anser dock inte att detta är så självklart. Många av de faktorer som diskuteras är konstanta över tid men inte alla. Till exempel skulle faktorer som förändrad åldersstruktur bland de studerande eller bland de arbetande kunna innebära att de trender som redovisas inte är korrekta. Jag har inte hittat någon studie som explicit tar hänsyn till dessa faktorer och kommer nedan att sammanfatta resultatet av ett par av de underökningar jag hittat.

Le Grand m.fl. (2001) studerar hur utbildningspremien förändrats under perioden 1968-2000 enligt en Mincer-modell.¹⁰⁶ Det finns ingen diskussion kring vad som är inkluderat i detta mått men författaren konstaterar att lönepremien för utbildning minskar från 1968 till 1991 för att sedan öka något. 1968 ökade lönen i snitt 8,5 % per extra utbildningsår vilket kan jämföras med 4,8 % 2000.¹⁰⁷ Lönepremien för erfarenhet tycks däremot minska kontinuerligt ända fram till år 2000. Både avkastningen på utbildning och erfarenhet är lägre för kvinnor än för män och stora klasskillnader finns så till vida att premien för erfarenhet är mycket större för högre tjänstemän.¹⁰⁸ Palme och Wright (1998) studerar lönepremien för perioden 1968-1991 och får ett resultat som överensstämmer med le Grand m.fl.¹⁰⁹ De mäter bruttotimplöner före skatt och någon vidare diskussion om vilka variabler som ingår och inte finns ej. Ytterligare en studie över utbildningspremien finns i Ds 2000:19. Där finns utbildningspremien uträknad, både för kort och lång högskola, med ett antal olika variabler med i beräkningen. Premien presenteras med och utan skatt, studiemedel, avskrivningar och räntebetalningar. Möjligtvis ligger dessa skattningar någon procentenhet över de tidigare nämnda men det rör sig om ungefär samma siffror.

Även om studierna som refererats här anger en positiv avkastning på utbildning i genomsnitt varierar avkastningen kraftigt mellan olika utbildningar. Med utgångspunkt i 1995 års löner jämför Ljunglöf (1997) räntabiliteten på olika akademiska utbildningar i form av livstidslöner jämfört med endast gymnasial utbildning. Som grund för dessa beräkningar ligger nettolivslönen efter skatt och studiemedel. Hänsyn har tagits till ålderslönekurvor men inte till övertid. Ljunglöf finner stora skillnader i avkastning mellan olika utbildningar. Allra sämst ligger universitetsutbildade bibliotekarierna vilka skulle behöva en löneökning på 39 % för att få en lön motsvarande gymnasieutbildade. Andra

¹⁰⁴ Enligt Le Grand m.fl. (2001) är löneutvecklingen brantare och mer uthållig i yrken med högre kvalifikationskrav.

¹⁰⁵ Se Björklund och Kjellström (1994) för detta resonemang.

¹⁰⁶ Mincer-modellen är en vanlig typ av löne regression inom den humankapitalteoretiska traditionen. Se Mincer (1974).

¹⁰⁷ Både Björklund m.fl. (2000) och Fredriksson (1997) presenterar figurer över avkastningen på universitetsstudier. Ingen av dessa är dock speciellt väl specificerade.

¹⁰⁸ Jämför Palme 1998. Resultatet är i stort överensstämmande med det som redovisas här.

¹⁰⁹ Palme och Wright studerar också premien av olika fullföljda utbildningar. För en vidare analys av så kallade "sheep skin effects" se Antelius (2000).

yrken med lägre livstidslöner efter universitetsutbildning är sjukgymnaster, socialsekreterare och adjunkter.

Utifrån de löneregressioner Le Grand m.fl. (2001) gör framgår även ett annat viktigt resultat. R^2 (dvs. hur mycket av den totala variationen i löner som den använda modellen förklarar) minskar kraftigt mellan 1968 och 1974 samt mellan 1991 och 2000. Residualens spridning ökar också markant under 1991 till 2000. Detta tyder på att lönevariationen inom olika utbildnings- och erfarenhetsgrupper ökar. En tänkbar förklaring till detta skulle, i linje med teorin om förändringar i arbetets organisation ovan, vara att individuella skillnader i produktivitet blivit viktigare då arbetet omstruktureras och att en mer flexibel lönesättning ger utrymme att beakta dessa skillnader i högre grad. Le Grand m.fl. motsätter sig dock detta och konstaterar att arbetets karaktär inte förändrats så mycket i praktiken. Deras analys pekar istället mot en växande överkvalificering av arbetskraften.¹¹⁰ Andelen av arbetskraften som är överkvalificerade har, enligt de siffror som presenteras, ökat kontinuerligt sedan 1974 och den försämrade matchningen av individers utbildning och arbetets krav kan ligga bakom den minskade förklaringsförmågan hos de regressioner som använts. Då samma analys görs om, exklusive de personer som är överkvalificerade, är förklaringsförmågan i princip konstant mellan 1991 och 2000 vilket stärker författarnas hypotes. De konstaterar dock att detta troligtvis inte är den huvudsakliga orsaken till den över tiden försämrade förklaringsförmågan hos traditionella humankapitalmodeller. Författarna utvidgar modellen till att även innefatta variabler som indikerar arbetets och branschens egenskaper för att testa hypotesen att den försämrade matchningen och en decentralisering av löneförhandlingarna ökat utrymmet för andra faktorer än kvalifikationer betydelse för lönesättningen. De finner stöd för att den ökade spridningen inom olika kategorier arbetare kan återföras på bransch och arbets specifika faktorer men ej på mer svårobserverade, personliga egenskaper. Edin och Holmlund 1995 ställer sig också tvivlande till att efterfrågan på kvalificerad arbetskraft ökat så mycket som sagt och finner inte stöd för en efterfrågedriven ökning av lönepremien för utbildning.

Den enligt statistiken allt större variationen i löner givet utbildning ökar risken i en investering i humankapital. Hypotetiskt skulle det kunna innebära att faktorer som bättre information eller sociala nätverk får större genomslag på löneutvecklingen vilket i sin tur skulle kunna öka den sociala snedrekryteringen.

Lön efter klass

Löneskillnaderna kan också analyseras utifrån social klass.¹¹¹ Generellt har klasskillnaderna minskat från 1968 till 1991 för att sedan öka igen. Som exempel kan anges att en högre tjänsteman 1968 tjänade 2,4 gånger så mycket som en okvalificerad arbetare vilket kan jämföras med 1,7 gånger mer år 2000. Yrkesklass tenderar dock under 1990-talet att förklara allt mindre av lönespridningen samtidigt som lönevariationen inom respektive klass ökar.

¹¹⁰ Jfr Åberg (2001) som refereras i Le Grand m.fl. Han diskuterar också en ökande överkvalificering. För motsatt argument se exempelvis OECD: Technology, Productivity and Job Creation – Towards Best Policy Practice (1997) som uppskattar att en fjärdedel av alla företag inom OECD-länderna anpassat sig till en nyare och mer flexibel arbetsorganisation (Refererad i Ohlsson och Renström 1997) eller Ohlsson och Renström (1997) som i en analys av olika framtidsscenarioer konstaterar att andelen högskoleutbildade i Sverige, främst inom naturvetenskap, bör öka.

¹¹¹ Se exempelvis Le Grand m.fl. (2001).

Påverkar avkastningen på utbildning utbudet av kvalificerad arbetskraft?

Den empiriska litteraturen verkar vara överens om förändringarna i utbildningspremien under den senare delen av 1900-talet. Hur ser då förändringen i utbud ut och kan denna knytas till förändringar i lönepremien. Att avkastningen på olika utbildningar varierar talar emot hypotesen om en perfekt marknad för kvalificerad arbetskraft och att individer är fullständigt ekonomiskt rationella. Dock finns det stöd för att utbudet av utbildad arbetskraft beror av avkastningen. I sin analys på svenska data finner Edin och Holmlund (1995) att efterfrågan på utbildning starkt beror av avkastningen och skattar elasticiteten för högskoleinskrivningarna med avseende på avkastningen till 2. Fredriksson (1997) analyserar också sambandet mellan avkastning på utbildning efter skatt och antalet universitetsstudierande. Han finner i enlighet med Edin och Holmlund ett positivt samband.¹¹² Vidare finner han också stöd för att skillnader i arbetslöshet mellan olika utbildningsgrupper och generositeten i studiestödssystemet påverkar utbildningsbeslutet.

En annan faktor som talar för att individer verkligen beaktar ekonomiska faktorer då de väljer att utbilda sig eller ej presenteras av Telhado Pereira och Silva Martins (2002). De undersöker sambandet mellan avkastning på utbildning och risk i 16 länder och finner att de flesta länder följer mönstret att hög risk ger hög avkastning precis som andra finansiella tillgångar.¹¹³ Intressant är att Sveriges klassificeras som outlier tillsammans med USA (som också visar låg avkastning/hög risk) och Tyskland (både hög avkastning och låg risk). Avkastningen minskar också enligt deras studie med grad av statligt stöd vilket kunde förväntas i enlighet med traditionell kapitalteori.¹¹⁴ I en artikel från 1998 försöker Morgan förklara skillnader i uppnådd utbildning genom att undersöka om förändringar i amerikanska highschoolerelevs förväntade utbildning varierar med avkastningen på utbildning. Hans resultat, rensat för bakgrundsfaktorer, verkar tyda på att så är fallet.

Givetvis är det fler faktorer än avkastningen på utbildning som spelar roll för utbildningsvalet, både direkt och indirekt. Jag kommer dock inte att gå igenom andra faktorer här utan sluta mig till att litteraturen stöder hypotesen att individer handlar ekonomiskt rationellt men att den ekonomiska rationaliteten inte är det enda som styr. Individuella preferenser och pekuniär nytta spelar också roll för utbildningsvalet. Denna slutsats leder fram till den relevanta frågan: Givet att ekonomiska incitament spelar roll för de val individer gör, kan då den sociala snedrekryteringen till viss del förklaras genom att individer från olika sociala grupper möter olika ekonomiska incitament? En genomgång av empiriska undersökningar visar att det mycket väl kan vara fallet.

Skillnader i kostnader

Att individer möter olika kostnader för utbildning skulle kunna vara en förklaring till den sociala snedrekryteringen. Tidigare redovisade resultat visade att den ekonomiska situationen spelade en begränsad roll. Samtidigt verkade effekten vara större för de allra mest missgynnade grupperna men det finns väldigt lite forskning gjord på detta område. I Sverige borde det allmänna studiestödet och den i princip kostnadsfria utbildningen öppna möjligheten för alla som vill studera att göra det. Men studiestödet tillåter ingalunda en fri disponering av individers livstidsinkomst så att konsumtionen över olika perioder i livet

¹¹² Se även Björklund m.fl. (2000) och eventuellt Morgan (1998) för ytterligare stöd.

¹¹³ Risk mäts som skillnaden mellan koefficienten för utbildning för den högsta respektive den lägsta tiondelen i de löneregressioner enligt Mincermodellen som gjordes. Sambandet till att en tvåprocentig ökning av risken ökar avkastningen med 1 %.

¹¹⁴ Författarna konstaterar också att risk och finansiering är oberoende av varandra som förklaringsvariabler.

kan jämnas ut helt. Det är möjligt att olika grupper upplever denna kostnad olika. Det är ett inte orimligt antagande att det ekonomiska stödet från föräldrarna skiljer sig åt mellan olika sociala klasser så att en del studenter rent materiellt inte behöver sänka sin levnadsstandard lika kännbart som andra grupper tvingas göra under studietiden. Samtidigt kan den sociala kostnaden också skilja sig åt. Förutom de kulturella faktorer som diskuterats tidigare kan mönstret för familjebildning och andra livsval skilja sig åt mellan olika grupper med följd att individer som väljer att fortsätta studera kommer att möta villkor som till olika stor grad kolliderar med deras egna, och omgivningens, preferenser. Någon direkt studie på detta har jag inte funnit. Statistik över moderns ålder vid första barnet visar att kvinnor med lägre utbildningsnivå skaffar barn tidigare.¹¹⁵ Utifrån detta är det dock svårt att uttala sig om preferenser för att bilda familj relativt studera eftersom vi inte vet något om vad som är orsak och verkan i detta förhållande. Tidigare presenterade studier visar att effekten av föräldrarnas ekonomiska situation är begränsad. Social bakgrund verkar vara betydligt viktigare även om det är möjligt att betydelsen av föräldrarnas ekonomiska situation underskattas på grund av att mätningen av denna variabel oftast endast inkluderar inkomst. En tanke är också att variationen i inkomst för exempelvis arbetarklassen inte är stor nog för att ge utslag. Med detta menar jag att för att valsituationen för en individ ska ändras från utbildning eller familj till utbildning *och* familj krävs det kanske ett tillskott av resurser som är större än variationen som finns inom det som definieras som arbetarklass. Det vill säga att det finns en tröskeleffekt som inte syns eftersom lönevariationen inom gruppen inte är stor nog. Det skulle i så fall innebära att vald utbildningsnivå inte är generellt okänslig för skillnaden i ekonomiska resurser utan bara över en viss nivå.

Skillnader i risk

Förutom skillnader i kostnaden för utbildning mellan olika grupper av studenter kan även olika risk leda till social snedrekrytering. En vanlig hypotes framförd i litteraturen är att olika grupper på grund av deras bakgrund skulle ha olika förhållningssätt till risk och därmed uppleva avkastningen på utbildning annorlunda. Sålunda förväntas barn från lägre socialgrupper vara mer känsliga för risk och värdera en trygg inkomst idag relativt sett mer än andra grupper på grund av att de varit mer utsatta för ekonomisk osäkerhet tidigare.¹¹⁶ Detta skulle innebära att de har mer uttalade preferenser för en högre utbildningspremie, lägre skuldsättning och ett högre totalt stöd.¹¹⁷ Ytterligare ett sätt som preferenser kan skilja sig åt mellan grupper presenteras i Rosen (1956) som hävdar att medelklassbarn i högre grad kan vänta med belöningar och planera för framtiden.¹¹⁸ Det är möjligt att det ligger en hel del i ovanstående resonemang angående skillnader mellan olika socialgruppers attityder och preferenser. Det konstateras ofta i studier som pekar på en mer negativ inställning till skuldsättning hos arbetarbarn att denna skillnad beror på olika preferenser. Men det måste inte vara så eftersom det också borde föreligga en faktisk skillnad i risk. Det har inte diskuterats i den litteratur jag gått igenom men givet att barn från arbetarklassen har mindre resurser blir också den faktiska risken större om den antas öka med skuldsättningsgraden. Erikson och Jonsson (1996) nämner också att barn från lägre socialgrupper har mindre stöd av sina föräldrar och därför eventuellt löper högre risk att misslyckas i sina studier. Detta innebär också att skillnader i preferenser inte behöver föreligga för att samma absoluta skuldsättning ska ge olika effekt. Enligt tidigare

¹¹⁵ Se exempelvis Granström (1997). Bernhardt (1984) analyserar också den sociala bakgrundens betydelse för barnafödande och konstaterar att arbetardöttrar börjar föda barn tidigare än döttrar från tjänstemannahem. Författaren gissar att detta har med skillnader mellan olika gruppers utbildningsmönster att göra.

¹¹⁶ Se ex Erikson och Jonsson (1993) och (1997), Jonsson (1994).

¹¹⁷ Se Ds 2000:19.

¹¹⁸ Denna studie refereras i Jonsson (1994). Där refereras också Ainsli (1975) som inte funnit samma resultat.

presenterade studier har också högre socialgrupper tillgång till bättre nätverk och information. Detta är ytterligare en faktor som talar för att risken kan skilja sig åt mellan olika grupper.

Om det är så att olika grupper möter olika risk eller har olika attityd till risk överhuvudtaget är det troligt att det får relativt stora implikationer för investeringar i eget humankapital eftersom risken i dessa investeringar är svår att diversifiera bort. Men sambandet mellan utbildning och riskaversion behöver inte löpa endast åt ett håll. Det är mycket möjligt att utbildning inte bara attraherar individer som är mindre utsatta för risk eller är mindre riskaverta utan också att utbildning kan påverka graden av riskaversion. Om riskaversion beror på avsaknad av information eller oförmåga att utnyttja information effektivt kan utbildning minska motviljan mot risk.¹¹⁹

Ovan fördes ett kort resonemang om hur skillnader i riskaversion mellan olika grupper skulle kunna uppstå. Hur det verkligen ser ut är svårt att veta eftersom det inte finns så många empiriska studier gjorda inom området men jag kommer att redovisa det jag hittat.

Goldthorpe har i en serie artiklar utvecklat en "rational action theory" modell för att förklara social snedrekrytering med en explicit fokus på relativ riskaversion.¹²⁰ Modellen bygger på antagandet att individer väger kostnaden och värdet av utbildning samt sannolikheten att lyckas på ett rationellt sätt och tar beslut därefter. Den tillåter också för individuella preferenser genom vilka social snedrekrytering kan uppkomma. Dessa är 1) att individer undviker minskad socioekonomisk status relativt föräldrarna, 2) att det finns skillnader i förmåga och förväntad framgång mellan olika sociala klasser och 3) att föräldrarnas resurser påverkar utbildningsbesluten ur ett kostnadsperspektiv. En direkt följd av dessa antagande är att barn från lägre socialgrupper kommer att kräva större sannolikhet än högre grupper att klara av utbildning på nästa nivå för att fortsätta. Need och de Jong (2000) testar denna modell på data från Nederländerna och finner i princip stöd för alla teorins tre mekanismer.¹²¹ Föräldrarnas utbildning spelar störst roll för elevens aspirationer som sedan påverkar studieresultatet. Need och de Jong finner också stöd för hypotesen att den relativa riskaversionen är den viktigaste faktorn i modellen.

I svenska empiriska undersökningar får ovanstående resonemang också stöd. Hammarström (1996), Reuterberg och Svensson (1987) och SOU 1992:122 redovisar att barn från lägre socialgrupper oftare än andra anger motvilja mot att skuldsätta sig som anledning till att välja bort utbildning samt i mindre grad anser sig kunna leva på studiemedel.¹²²

Shaw (1996) tittar på betydelsen av riskaversion ur ett litet annat perspektiv genom att uppskatta individers riskaversion och relatera detta till investeringar i humankapital och inkomstillväxt. Individers attityd till risk uppskattas genom uppgifter angående deras placeringsval av finansiella tillgångar och att antagandet att riskbeteendet gällande dessa placeringar också kan appliceras på investeringar i humankapital. Shaw finner först och främst att mer utbildade individer är mindre riskaverta. Vidare konstaterar hon också givet utbildning att de mindre riskaverta individerna har högre lönetillväxt och främst då de välutbildade risktagarna. Sålunda skulle en del av avkastningen på utbildning som rapporteras i de flesta undersökningar kunna inkludera en del som beror av ett specifikt riskbeteende och inte endast på utbildningsnivå. Men, som nämnt är kausaliteten här oklar.

¹¹⁹ Shaw (1996).

¹²⁰ Se bl.a. Goldthorpe (1996) och Breen och Goldthorpe (1997).

¹²¹ Modellen kan dock inte förklara könsskillnader.

¹²² Se SOU 1992:122 för vidare referenser till litteratur som anger samma resultat.

Finns det indikatorer på olika förväntad inkomst.

Den sista faktorn av de variabler som humankapitalmodeller tar hänsyn till är den förväntade avkastningen på utbildning. Det finns i litteraturen ett visst stöd för att olika grupper skattar den förväntade inkomsten olika. I en studie över hur utbildningsnivå beror av bland annat föräldrarnas utbildning inkorporerar Kodde och Ritzen (1988) även studentens bedömning av förlorad inkomst, förväntningar om inkomst och risk för arbetslöshet.¹²³ Effekten av dessa faktorer bedöms som klart signifikanta. De finner att män uppskattar den förlorade inkomsten till 14 % mer än kvinnor. Vidare spelar, föga förvånande, tidigare val av skolgång roll för förväntad inkomst. Mer intressant är att författarna finner ett klart signifikant samband mellan dels betygen i naturvetenskapliga ämnen, dels föräldrarnas utbildning och förväntad inkomst.¹²⁴ Män, studenter med höga betyg i matematik och studenter på utbildningar som ger tillträde till universitetsstudier rapporterar också bättre utsikter att få jobb. Bättre utsikter att få jobb är dock inte direkt korrelerat med föräldrarnas inkomster enligt författarnas resultat. Slutligen finner författarna att då modellen utökas med förväntade arbetschanser och inkomster har inte längre föräldrarnas utbildning några direkta effekter på planerad utbildningsnivå.

Men skillnaderna i avkastning verkar inte bara handla om förväntningar. Att olika sociala klasser tjänar olika mycket, som konstaterades ovan, är inte speciellt förvånande. Men effekten av klass stannar inte där. Ett antal studier pekar mot att högre social klassbakgrund leder till högre lönepremie även rensat för utbildningseffekter. Björklund och Kjellström (1994) konstaterar att ”det kan finnas en direkt effekt av föräldrabakgrund på utbildningens avkastning vilket i sin tur kan bidra till att förklara den kraftiga sociala snedrekryteringen till högre utbildning”. Men de kan inte utifrån det datamaterial de har erhålla precisa skattningar. En annan undersökning på svenskt material gör Erikson och Jonsson (1997) i artikeln *Social origin as an interest bearing asset*. Utifrån ett datamaterial täckande 25 % av Sveriges befolkning födda 1945 – 65 finner de att social bakgrund är positivt korrelerat både med position och med inkomst, även då utbildning konstanthålls. ”Lönepremien” för social bakgrund ligger enligt författarna mellan 3 och 8 %. Författarna ställer sig också frågan om dessa löneskillnader går att hänföra till variationer i yrke inom klasserna. I möjligaste mån försöker de kontrollera för detta utan att resultatet ändrar sig. En sådan kontroll är dock svår att utföra. I den tidigare nämnda undersökningen av Chevalier (2001) visar författaren att de män som följer i sina fäders fotspår visar sig åtnjuta 5-8 % högre avkastning på sitt arbete än andra.¹²⁵ Denna premie ökar över tiden vilket Chevalier tolkar som att premien beror på en överföring av humankapital från far till son. För kvinnor noteras inget liknande resultat men detta kan bero på att mödrar inte funnits med i analysen.

Sammanfattning

Förutom de kulturella faktorer som diskuterats tidigare utifrån ett sociologiskt perspektiv får en individs sociala bakgrund ytterligare effekter. Undersökningar tyder på att både osäkerheten om framtida avkastning på utbildning, kostnaden därför och den faktiska avkastningen beror av social klass. Det innebär i så fall att en del av den sociala snedrekryteringen beror av beslut som är ekonomiskt rationella ur ett individuellt, men inte nödvändigtvis ur ett nationellt, perspektiv.

¹²³ Jämför eventuellt även Morgan (1998) som konstaterar att olika grupper har olika förväntningar. Möjligen på grund av olika mycket information.

¹²⁴ Elasticiteten är 0,15 mellan föräldrarnas utbildning och förväntad inkomst och 0,19 mellan betyg i matematik och förväntad inkomst.

¹²⁵ Jämför också Altonji och Dunn (1996) som får mer blandade bevis.

Slutsats

Detta dokument har syftat till att göra en genomgång av litteraturen som behandlar förekomsten och orsakerna bakom social snedrekrytering till högre studier. Den överskuggande delen av litteraturen inom ämnet diskuterar fenomenet utifrån ett sociologiskt perspektiv. De undersökningar som gjorts visar på klara effekter av den kultur barn möter i sitt hem och sin omgivning på deras utbildningsval. De viktigaste faktorerna bakom den sociala snedrekryteringen är i nämnd ordning: föräldrarnas utbildning, deras sociala klass och deras ekonomiska ställning. Effekterna av de institutionella faktorerna och de förändringar av utbildningssystemet som gjorts verkar betydligt svårare att bedöma. Däremot pekar en genomgång av den mer ekonomiska litteraturen på ytterligare en effekt av social bakgrund. Avkastningen på utbildning stiger på grund av flera orsaker med social klass och skapar på så sätt olika incitament för olika socialgrupper. Det är dock endast ett fåtal studier som diskuterar detta överhuvud taget, än mindre som försöker uppskatta betydelsen av dessa effekter. Den genomgångna litteraturen tyder dock på att effekterna kan vara betydande. Detta ger andra implikationer och ställer andra krav på de åtgärder som gjorts med syfte att minska den sociala snedrekryteringen än vad den sociologiska litteraturen visar.

Referenser

- Altonji, J. och Dunn, T. (1996). The Effects of Family Characteristics on the Return to Education. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 78, nr 4, s. 692-705.
- Altonji, J. G. och Dunn, T. A. (1991). Relationships Among the Family Incomes and Labor Market Outcomes of Relatives. *Research in Labor Economics*, Vol. 12, s. 269-310.
- Antelius, J. (2000). *Sheepskin Effects in the Return to Education: Evidence on Swedish Data*. FIEF Working Paper Series 2000, Nr, 158.
- Baker D. P. och Stevenson L. D. (1986). Mothers' Strategies for Children's School Achievement: Managing the Transition to High School. *Sociology of Education*, Vol. 59, Nr. 3, s. 156-166.
- Becker, G. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Becker, G. och Tomes, N. (1986). Human Capital and the Rise and Fall of Families. *Journal of Labor Economics*, Vol. 4, nr. 3, s. 1-39.
- Bernhardt, E. M. (1984). *Den sociala bakgrundens betydelse för barnafödande och giftermål inom informellt samboende bland svenska kvinnor födda 1936-60*. Stockholm Research Reports in Demography, Nr. 20. Stockholms universitet.
- Biblarz, T. och Raftery, A. (1999). Family Structure, Educational Attainment, and Socioeconomic Success: Rethinking the "Pathology of Matriarchy". *American Journal of Sociology*, Vol. 105, nr 2, s. 321-365.
- Björklund, A., Edin, P.-A., Holmlund, B. och Wadensjö, E., (2000). *Arbetsmarknaden*. Andra reviderade upplagan. Stockholm: SNS Förlag.
- Björklund, A., Eriksson, T., Jäntti, M., Raaum, O. och Österbacka, E. (2000). Brother Correlations in Earnings in Denmark, Finland, Norway and Sweden Compared to the United States, Discussion Paper No. 158, IZA Bonn.
- Björklund, A. och Jäntti, M. (2000). Intergenerational Mobility of Socio-Economic Status in Comparative Perspective. *Nordic Journal of Political Economy*, Vol. 26, nr 1. s. 2-32.
- Björklund, A. och Jäntti, M. (1997). Intergenerational Income Mobility in Sweden Compared to the United States. *The American Economic Review*, Vol. 87, nr 5. s. 1009- 1018.
- Björklund, A. och Kjellström, (1994). Avkastningen på utbildning i Sverige 1968 till 1991. I: Erikson, R. och Jonsson J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm:Carlssons.
- Blanden, J., Goodman, A., Gregg, P. och Machin, S. (2001). *Changes in Intergenerational Mobility in Britain*. Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science.
- Breen, R. och Goldthorpe, J. H. (1997). Explaining Educational Differentials. Towards a Formal Rational Action Theory. *Rationality and Society*, nr. 93, s. 275-305.
- Butcher, K. och Case, A. (1994). The Effect of Sibling Sex Composition on Women's Education and Earnings. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 109, nr. 3. s. 531-563.
- Call, V., Carver, K. och Teachman, J. (1999). Sibling Resemblance in Behavioral and Cognitive Outcomes: The Role of Father Presence. *Journal of Marriage and Family* Vol. 60, nr 4, s. 835-848.
- Chevalier, A. (2001). *Just Like Daddy: The Occupational Choice of UK Graduates*. Center for the Economics of Education, London School of Economics.

- Connelly, R. och Gottschalk, P. (1995). The Effect of Cohort Composition on Human Capital Accumulation Across Generations. *Journal of Labor Economics*, Vol. 13, nr 1, s. 155-176.
- Crain, R., Harrington J.C. och Mulkey, L. (1992). One-Parent Households and Achievement: Economic and Behavioral Explanations of a Small Effect. *Sociology of Education*, Vol. 65, nr. 1, s. 48-65.
- Daniel, H.-D. och Schwartz, S. (1999). Study Costs, Student Income and Public Policy in Europe. *European Journal of Education*, Vol. 34. nr 1, s. 7-22.
- Das, M. och Sjögren, T. (2002). The Inter-Generational Link in Income Mobility: Evidence from Adoptions. *Economic Letters* 75, s. 55-60.
- De Graaf, P. (1986). The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in the Netherlands. *Sociology of Education*, Vol. 59, Issue 4. (Oct, 1986) 237-246.
- Devlin B. och Fienberg, S. E. (1995) A Review of The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life. *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 90 Issue 432, s 1483-1486.
- Downey, D. (1995). When Bigger is Not Better: Family Size, Parental Resources and Children's Educational Performance. *American Sociological Review*, Vol. 60, nr 5, s. 746-761.
- Dryler, H. (1994). Etablering av nya högskolor – ett medel för minskad snedrekrytering? I: Erikson, R. och Jonsson J.O. (red), *Sorteringen i skolan*. Stockholm:Carlssons.
- Ds Fi 2000:19. Ericson, P. *Studiebidraget i det långa loppet*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi.
- Edin, P.-A. och Holmlund, B. (1995). The Swedish Wage Structure: The Rise and Fall of Solidarity Wage Policy. I R. B. Freeman och Katz, L. F. (red), *Differences and Changes in Wage Structures*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eide, E. och Showalter, M. (1999). Factors Affecting the Transmission of Earnings Across Generations: A Quantile Regression Approach. *Journal of Human Resources* Vol. 34, nr 2, s. 253-267.
- Erikson, R. (1996). Explaining Change in Educational Inequality – Economic Security and School Reforms. I: Erikson, R. och Jonsson J.O. (red), *Can Education be Equalized?: The Swedish Case in Comparative Perspective*, Boulder Colorado: Westview Press.
- Erikson, R. och Goldthorpe, J.H. (1992). *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Erikson, R. (1994): Spelar valet av skola någon roll? Effekter av grundskola och omgivning på övergången till gymnasiet. I Erikson, R. och Jonsson J.O. (red), *Sorteringen i skolan*. Stockholm:Carlssons.
- Erikson, R och Jonsson, J.O. (1996). *Can Education be Equalized?: The Swedish Case in Comparative Perspective*, Boulder Colorado: Westview Press.
- Erikson och Jonsson (1998), Social Origin as an Interest Bearing Asset: Family Background and Labour Market Rewards Among Employees in Sweden. *Acta Sociologica*, Vol. 41, nr 1, s. 19-36.
- Falaris, E. M. och Peters, E. (1991a). Schooling Choices and Demographic Cycles. *Journal of Human Resources*, Vol. 27, nr 4, s. 552-74.
- Falaris, E. M. och Peters, E. (1991b). Levelling the Peaks and Troughs of the Demographic Cycle: An Application to School Enrolment Rates: A Comment. *Review of Economics and Statistics*. Vol. 73, nr 3, s. 572-75.
- Fredriksson, P. (1997). Economic Incentives and the Demand for Higher Education. *Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 99, nr 1, s. 129-142.

Gang, I. (1996). *Who Matters Most? The Effect of Parents' Schooling on Children's Schooling*. Working paper 1996-13, Department of Economics, Rutgers University.

Ganzeboom, H. Korupp, S. Van der Lippe, T. (2002). Do Mothers Matter? A Comparison of the Influence of Mothers' and Fathers' Educational and Occupational Status on Children's Educational Attainment. *Quality and Quantity*, Vol. 36, nr 1, 17-42.

Goldthorpe, J. H. (1996). Class Analysis and the Reorientation of Class Theory, the Case of Persisting Differentials in Educational Attainment. *British Journal of Sociology*, nr. 473, s. 481-505.

Granström, F. (1997). Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region. Standard country report, Sweden. Economic Studies Nr 10.b. United Nations.

Gustafsson, B. (1994). The Degree and Pattern of Income Immobility in Sweden. *Review of Income and Wealth*, Vol. 40, nr 1, s. 67-86.

Gähler, M. och Hörnqvist, M. (1994). Avståndet till skolan - dess betydelse för elevrekrytering och snedrekrytering. I Erikson, R. och Jonsson, J.O. (red), *Sorteringen i skolan*. Stockholm:Carlssons.

Gähler, M. och Jonsson, J. (1997) Family Dissolution, Family Reconstitution, and Children's Educational Careers; Recent Evidence for Sweden. *Demography*, Vol. 34, nr 2, s. 277-293.

Hammarström, M. (1996). *Varför inte högskola? En longitudinell studie av olika faktorerens betydelse för studiebegåvade ungdomars utbildningskarriär*. Akademisk avhandling, Göteborgs universitet.

Hellsten, J.O. och Pérez Prieto, H. (1998). *Gymnasieskola för alla... andra*. Rapport från skolverket F 98:140.

Ho Sui-Chu, E. J. och Willms, D. (1996). Effects of Parental Involvement on Eighth-Grade Achievement *Sociology of Education*, Vol. 69, nr. 2, s. 126-141.

Hout, M. och Dohan, D. (1996). Two Paths to Equal Opportunity: Class and Educational Selection in Sweden and the United States. I: Erikson, R. och Jonsson J.O. (red), *Can Education be Equalized?: The Swedish Case in Comparative Perspective*, Boulder Colorado: Westview Press.

Husén, T. och Härnqvist, K. (2000). *Begåvningsreserven: En återblick på ett halvsekels forskning och debatt*. Uppsala: Universitetstryckeriet.

Härnqvist, K. (1994). Social selektion till gymnasium och högskola. I: Erikson, R. och Jonsson J.O.(red), *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Högskoleverket (1998). *Cost of Study. Student Income and Student Behaviour in Sweden*. Högskoleverkets skriftserie 1998:1 S.

Högskoleverket (1999). *Högskoleverkets årsrapport för universitet och högskolor 1998*, Högskoleverkets rapportserie 1999:11 R.

Högskoleverket (2002). *Fortsatt social snedrekrytering till högre utbildning*. Pressmeddelande 2002-05-28. http://www.hsv.se/sv/CollectionServlet?view=0&page_id=668 den 26 juni 2002.

Högskoleverkets årsrapport (2002). *Universitet och högskolor*. ISBN 91-88874-85-0.

Jonsson, J. O., och Mills, C. (1993). Social Class and Educational Attainment in Historical Perspective: A Swedish-English Comparison Part II. *British Journal of Sociology*, Vol. 44, nr 3, s. 403-429.

Jonsson, J. O., Mills, C. och Müller, W. (1996). A Half Century of Increasing Educational Openness? I: Erikson, R. och Jonsson J.O. (red) *Can Education be Equalized?: The Swedish Case in Comparative Perspective*, Boulder Colorado: Westview Press.

- Jonsson, J. O. (1994). Utbildning och reproduktion: Sverige i ett internationellt perspektiv. I Erikson, R. och Jonsson J.O. (red), *Sorteringen i skolan*. Stockholm:Carlssons.
- Jonsson J. O. (1993). Persisting Inequality in Sweden? I Blossfeld, H-P. och Y. Shavit (red), *Persistent Inequality. Changing Educational Stratification in Thirteen Countries*. Boulder, Col: Westview Press
- Kalmijn, M. (1994). Mother's Occupational Status and Children's Schooling. *American Sociological Review*, Vol. 59, nr 2, s. 257-276.
- Katz, L. and Autor, D. H. (1999). Changes in the Wage Structure and Earnings Inequality. I Aschenfelter, O. och Cade, D. (red), *Handbook of Labor Economics*, Vol. 3. Amsterdam: North-Holland.
- Kodde, D. A. och Ritzen, J. M. M. (1988). Direct and Indirect Effects of Parental Education Level on the Demand for Higher Education. *The Journal of Human Resources*, Vol. 23 nr. 3, s. 356-371.
- Kou, D. och Hauser, R. (1995). Trends in Family Effects on the Education of Black and White Brothers. *Sociology of Education*, Vol. 68, Nr 2. s. 136-160.
- Lassbo, G. (2001). Åter till frågan om familjens effekt: En försenad FAST-undersökning. I Sandqvist, K. (red), *Ungdom – hela livet*. Stockholm: HLS Förlag.
- Le Grand, C. (1994). Löneskillnaderna i Sverige: Förändring och nuvarande struktur. I J. Fritzell och O. Lundberg (red.), *Vardagens villkor – Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.
- Lenz, B. F. och Laband, D. N. (1989). Why So Many Children of Doctors Become Doctors: Nepotism Vs. Human Capital Transfers. *The Journal of Human Resources*, Volume 24, nr 3, s. 396-413.
- Levy, F. och Murnane, R. J. (1992). U. S. Earnings Levels and Earnings Inequality. A Review of Recent Trends and Proposed Explanations. *Journal of Economic Literature*, Vol. 30, nr 3, s. 1333-13381.
- Ljunglöf, T. (1997). Uppvärdera kunskap och kompetens. I Dahl, S. (red) *Kunskap så det räcker? SACO*
- Macunovich, D. (1998a). Fertility and the Easterlin Hypothesis: An Assessment of the Literature. *Journal of Population Economics*, Vol. 11, nr 1, s. 53-111.
- Macunovich, D. (1998b). Relative Cohort size and Inequality in the United States. *American Economic Review*, Vol. 88, nr 2, s. 259-265.
- Mincer, J. (1974). Schooling, Experience and Earnings. NBER, New York.
- Morgan, S. L. (1998). Adolescent Educational Expectations: Rationalized, Fantasized, or Both? *Rationality and Society*, Vol. 10, nr 2, s. 131-163.
- Müller, W. (1996). Class Inequalities in Educational Outcomes: Sweden in Comparative Perspective. I: Erikson, R. och Jonsson J.O. (red), *Can Education be Equalized?: The Swedish Case in Comparative Perspective*, Boulder Colorado: Westview Press.
- Müller, W. och Karle, W. (2000). Social Selection in Educational Systems in Europe. In *Sociology of Education*, Vol. II. Ball, S. (red), Routledge Falmer: London.
- Need, A. och de Jong, U. (2000). Educational Differentials in the Netherlands: Testing Rational Action Theory. *Rationality and Society*. Vol. 13, nr 1, s. 71-98.
- Ohlsson, J. och Rehnström, P. (1997). Sveriges behov av ökad kompetens i näringslivet – Scenario till 2010. I Dahl, S. (red) *Kunskap så det räcker? SACO*
- Ohlsson, R. (1986). *Högre utbildning och demografisk förändring*. Lund: Novapress.

- Palme, M. O. och Wright, R. E. (1998). Changes in the Rate of Return to Education in Sweden: 1961 – 1991. *Applied Economics*, Vol. 30, nr 12, s. 1653-1664.
- Pampel, F. C. (1993). Relativ Cohort Size and Fertility; the Socio-Political Context of the Easterlin Effect. *American Sociological Review*, Vol. 58, nr 3, s. 496-514.
- Pampel, F. C. och Peters, E. (1995). The Easterlin Effect. *Annual Review of Sociology*, Vol. 21, nr 1, 163-194.
- Pereira, P. och Martins, P. (2002). Is There a Return – Risk Link in Education? *Economic letters* 75, p. 31-37.
- Peters, E. (1992). Patterns of Intergenerational Mobility in Income and Earnings, *Review of Economics and Statistics*, Vol. 74, nr 3, s. 456- 466.
- Powell, B. och Steelman, L. (1993). The Educational Benefits of Being Spaced Out: Sibship Density and Educational Progress. *American Sociological Review*, Vol. 58, Nr 3. s. 367-381.
- Proposition 1998/99:1. *Budgetpropositionen* för 1999. Regeringskansliet.
- Reuterberg, S.-E. och Svensson A. (1987). *Studiemedel-medel för jämlikhet? En granskning av studiemedelssystemet*, Universitets- och Högskoleämbetet, Projektrapport 1987.
- Reuterberg, S.-E. och Svensson A. (1990). Ekonomins betydelse för gymnasievalet. *Publikationer från institutionen för pedagogik*, Göteborgs universitet. 1990:01.
- Reuterberg, S.-E. och Svensson A. (1998). *Vem väljer vad i gymnasieskolan?* Rapport nr 1998:06. Institutionen för pedagogik. Göteborgs universitet.
- Rumberger, R. W., Ghatak, R., Poulos, G., Ritter, P. Sanford, L. och Dornbusch, M., (1999). Family Influences on Dropout Behavior in One California High School, *Sociology of Education*, Vol. 63, Nr. 4, s. 283-299.
- SCB (2002a). *Trender och Prognoser 2002*.
<http://www.scb.se/publkat/arbetsmarknad/trenderochprognoser.asp> 2002-08-26.
- Schneider, M. Teske, P. Roch, C. Marschall, M. (1997). Networks to Nowhere: Segregation and Stratification in Networks of Information About Schools. *American Journal of Political Science*, Vol. 41, Nr 4, s. 1201-1224.
- Shavit, Y. och Müller, W. (1998). *From School to Work: A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations*. Oxford: Clarendon Press.
- Shaw, K. (1996). An Empirical Analysis of Risk Aversion and Income Growth. *Journal of Labor Economics*, Vol. 14, Issue 4. s. 626-653.
- Shea, J. (1997). *Does Parents' Money Matter?* Working Paper 6026. National Bureau of Economic Research. Cambridge Massachusetts.
- Similä, M. (1994). Andra generationens invandrare i den svenska skolan. I Erikson, R. och Jonsson J.O. (red), *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.
- Skolverket (1996). *Elevernas värdering av sin gymnasieutbildning*. Rapport nr 90.
- Skolverket (1997). *Påverkar skolans resurser elevernas resultat? – en kunskapsöversikt*. Rapport F96:152.
- Solon, G. (1992). Intergenerational Income Mobility in the United States, *American Economic Review* Vol. 82, nr 3. s. 393 - 408.
- Solon, G. (1999). Intergenerational Mobility in the Labor market. I Aschenfelter, O. och Card, D. (red), *Handbook of Labor Economics*, North Holland.

- SOU 1992:122 Reuterberg, S-E. och Svensson A. *Social bakgrund. Studiestöd och övergång till högre studier*. Stockholm : Fritze.
- SOU 1993:85 Erikson, R. och Jonsson, J.O. *Ursprung och utbildning - social snedrekrytering till högre utbildning*. Stockholm : Fritze, 1993
- SOU 1996:1, *Den nya gymnasieskolan - hur går det?* : delbetänkande. Kommittén för gymnasieskolans utveckling. Stockholm : Fritze.
- SOU 1996:90, *Sammanhållet studiestöd* : slutbetänkande. Studiestödsutredningen. Stockholm : Fritze.
- SOU 1997:1. *Den nya gymnasieskolan - steg för steg*. Delbetänkande. Kommittén för gymnasieskolans utveckling. Stockholm : Fritze.
- SOU 2001:53, Le Grand, C., Szulkin, R. och Tåhlin, M. *Lönestrukturens förändring i Sverige. I Välfärd och arbete i arbetslöshetens årtionde*. Stockholm : Fritzes offentliga publikationer.
- Stapleton, D. and Young, D. J. (1988). Educational Attainment and Cohort Size. *Journal of Labor Economics*, Vol. 6, nr 3. s. 330-361.
- Statistiska Centralbyrån (2002). *Universitet och högskolor. Grundutbildning: Social bakgrund för högskolenyborjare 1998/1999*. Statistiska meddelanden, U 20 SM 0002
- Teachman, J. D. (1987). Educational Background, Educational Resources and Educational Attainment. *American Sociological Review*, Volume 52, Issue 4, s. 548-557.
- Tåhlin, M. (1987). *Arbetets värde och kostnader*. Akademisk avhandling, Stockholms universitet.
- Wachter, M. L. and Wascher, W. L. (1984) Leveling the Peaks and Throughs in the Demographic Cycle: An Application to School Enrollment Rates. *Review of Economics and Statistics*. Vol. 66, nr. 2, s. 208-215.
- Zimmerman, D. (1992). Regression Toward Mediocrity in Economic Stature, *American Economic Review*, Vol. 82, nr 3, s. 409-430.

Tidigare arbetsrapporter:

- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:1**
Malmberg, Bo & Lena Sommestad. *Heavy trends in global developments. Idea platform for MISTRA's future strategy.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:2**
Malmberg, Bo & Lena Sommestad. *Tunga trender i den globala utvecklingen.* Uppdrag för Stiftelsen för Miljöstrategisk forskning (MISTRA).
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:3**
Lee, Ronald, Mason, Andrew & Timothy Miller. *From Transfers to Individual Responsibility: Implications for Savings and Capital Accumulation in Taiwan and the United States.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:4**
Mayer, David. *On the Role of Health in the Economic and Demographic Dynamics of Brazil, 1980-1995.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:5**
Galor, Oded & Omer Moav. *Natural Selection and the Origin of Economic Growth.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2000:6**
Malmberg, Bo & Lena Sommestad. *Four Phases in the Demographic Transition, Implications for Economic and Social Development in Sweden, 1820-2000.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:1**
Lagerlöf, Nils-Petter. *From Malthus to Modern Growth: Can Epidemics Explain the Three Regimes?*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:2**
Sommestad, Lena. *Education and Research in Times of Population Ageing.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:3**
Sommestad, Lena. *Health and Wealth: The Contribution of Welfare State Policies to Economic Growth.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:4**
Westholm, Erik. *Det utmanade lokalsamhället.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:5**
Westholm, Erik. *Challenges for the Local Communities.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2001:6**
Sommestad, Lena i samarbete med Bo Malmberg. *Demografi och politisk kultur. Ett ekonomiskt-historiskt perspektiv på "den starka statens fall".*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:1**
Lundqvist, Torbjörn. *Arbetskraft och konkurrensbegränsning: aktörsperspektiv på den svenska modellen och framtiden.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:2**
Simon, Paul. *Demography and Finance – Finance and Growth.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:3**
Lundqvist, Torbjörn. *Den starka alkoholstatens fall.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:4**
Olsson, Stefan. *Vad är nytt under solen? Om problemet med att veta vad som är nytt i historien och samhället.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:5**
Andersson, Jenny. *Alva's Futures Ideas in the construction of Swedish Futures Studies.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:6**
Essén, Anna. *Svensk invandring och arbetsmarknaden. Återblick och nuläge.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:7**
Barnekow, Erik. *Demografi och finansmarknad – en översikt av empirisk forskning.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:8**
Karlström, Anders, Palme, Mårten och Ingemar Svensson. *The Timing of Retirement and Social Security Reforms: Measuring Individual Welfare Changes.*
- **Arbetsrapport/Institutet för Framtidsstudier; 2002:9**
Palme, Mårten och Ingemar Svensson. *Pathways to Retirement and Retirement Incentives in Sweden.*